

HISTORIE ČASOPISU POLITICKÁ EKONOMIE (ČÁST II: 1958 – 1962)

Jiří ŘEZNÍK

1. Úvod

V prvním pětiletí existence časopisu Politická ekonomie docházelo postupně k posunu v pohledu na plánovací mechanismus jako efektivní náhradu tržního mechanismu. V (oficiálním) veřejném mínění však k takové změně nedošlo. Když redakční rada s určitým opožděním oproti původnímu záměru (říjen 1960) uspořádala 13. dubna 1961 besedu se svými čtenáři a autory s cílem získat podněty k obsahovému zaměření časopisu, aby se Politická ekonomie stala časopisem co nejširšího okruhu ekonomů, dozvěděla se, že časopis by se měl daleko více věnovat „rozpracování otázek nového postavení pracujících ve výrobě, jejich účasti na řízení výroby, rozvoje iniciativy pracujících, hodnocení všech významnějších forem soutěžení, prohlubování morální a hmotné zainteresovanosti a vzájemného vztahu mezi nimi atd.“ (Šťastná, 1961, s. 574).

Situaci v tehdejší ekonomické vědě lze charakterizovat následujícími citáty: „Jestliže ještě v nedávné době bylo možné pracovníky, kteří dosáhli vědecké nebo vědeckopedagogické hodnosti či zvyšovali svou kvalifikaci studiem ve vědecké aspirantuře, spočítat na prstech, pak v tomto směru se situace možno říci podstatně zlepšila. Z pracovníků kateder politické ekonomie na vysokých školách jsou 2 profesori, 10 docentů a 11 kandidátů ekonomických věd. ... Počítá se, že během roku obhájí disertační kandidátské a habilitační práce asi 20 učitelů politické ekonomie“ (Pokorná, 1960, s. 66). „V roce 1961 se ve výzkumných ústavech různých resortů připravovalo v oblasti ekonomických věd 236 aspirantů. Na vysokých školách se v tomtéž roce připravovalo 275 aspirantů, z toho jen na Vysoké škole ekonomické v Praze 196 pracovníků“ (Šilhan, 1962, s. 555).

2. Prokrustovo lože jedné ortodoxie

Rok 1958

V tomto roce zůstalo složení redakční rady oproti předešlému roku téměř nezměněno. Funkci vedoucího redaktora vykonával Vladimír Kaigl. Výkonnými redaktory byli Vladimír Landa a Taťána Olšovská. Jejími členy byli Josef Brčák, Vlastimil Halaxa, Miroslav Hiršl, Lubomír Kružík, František Kutta, Eduard Němeček, Vladislav Pavlát, Ferdinand Stočes, Otakar Turek, Jan Vaněk,

Jaroslav Vejvoda a Richard Wagner. Z redakční rady odešel pouze Stanislav Bálek. Vycházelo 10 čísel. Oproti minulému ročníku časopis nepatrně zeštíhlil na 876 stran. Cena jednoho čísla činila 4 Kčs, předplatné na celý ročník bylo stanoveno na 40 Kčs. Příspěvky se členily na Stati, Diskuse, Věda v socialistických zemích, Recenze a zprávy o knihách, Z vědeckého života, Informace a Konsultace. Od tohoto ročníku začal v časopisu vedle již dříve zveřejňovaného přehledu významných projevů a dokumentů (vždy za uplynulý rok) pravidelně v rámci rubriky Informace vycházet přehled obsahu našich a zahraničních časopisů a přehled nových zahraničních publikací, který zahrnoval i kapitalistické státy. V rámci této rubriky L. Svatuška zveřejnil dva články o pramenech informací o ekonomice USA. Redakce v úvodu k druhému z nich vyslovila přání v této praxi i nadále pokračovat, pokud čtenáři projeví zájem.

Redakční rada se vrátila k praxi redakčních úvodníků. V návaznosti na Dopis Ústředního výboru KSČ všem organisacím a členům strany, organisacím Národní fronty a pracujícím lidu Československa o plnění celostátní konference KSČ a o dalších úkolech výstavby socialismu (viz Rudé Právo 18. října 1957) redakční rada časopisu Politická ekonomie opublikovala své stanovisko, že podle jejího názoru tento dopis klade velký důraz na další podstatný rozvoj národního hospodářství, všestranné zlepšení jeho řízení, prohloubení centrálního řízení, přiblížení operativního řízení co nejvíce k výrobě a zvýšení tvůrčí iniciativy pracujících.

Redakční rada se usnesla, že vzhledem k dlouhé výrobní lhůtě nemůže časopis zasáhnout do diskuse, že však bude „... uveřejňovat ve formě článků a diskusních příspěvků náměty a připomínky jednotlivých pracovníků teorie a praxe, aby pomohl vytýčit ty teoretické problémy, jejichž objasnění může přispět ke konkretizaci chystaných opatření i k přípravě příštích opatření na dalších stupních ekonomického vývoje“ (Diskuse k dopisu..., s. 99).

Tato výzva redakce byla doplněna redakčním úvodníkem „Za hlubší uplatnění leninských zásad demokratického centralismu v řízení národního hospodářství“, podle něhož „... strana ... rozvinula mohutnou všenárodní diskusi ... a zaměřila ji pevně směrem k zdokonalení jak centrálně plánovitěho řízení ... tak i mnohem širšímu rozmachu socialistického demokratismu“ (s. 405), protože „...obsahují-li metody řízení socialistického hospodářství chybné prvky nebo mají-li nějaké nedostatky, jsou nevyhnutelným následkem toho poruchy v hospodářství“ (s. 401). „... místo využívání jednotlivých forem zákona hodnoty docházelo často k přeceňování administrativních forem řízení. Místo toho, aby hmotná zainteresovanost jednotlivců i podniků byla v souladu s potřebami proporcionálního rozvoje, přicházela s ním často do konfliktu“ (s. 407). Proto „dozrála potřeba upravit vztah mezi centralismem a demokratismem v řízení národního hospodářství tak, aby při dalším faktickém upevňování centrálního řízení byl dán mnohem více průchod rozvoji tvůrčí iniciativy pracujících mas...“

Z tohoto důvodu bude rozvíjeno na centrální úrovni perspektivní plánování a „...podnik bude mít k dispozici předem pevně stanovený podíl na prostředcích, které sám vytvořil“ (s. 411). Podniky mají být sdružovány do výrobně hospodářských jednotek, které jako chozrasčotní jednotky mají být schopny plnit úkoly plánu.

O rok později Oliva (1959, s. 338-339, gramaticky upraveno) vymezil limity této diskuse: „Nová opatření v národním hospodářství za prvé neznamenají zásadní obrat. Není ani nic nového v tom, že se těmito opatřeními odstranily určité nedostatky ... právo rozhodování v podnicích ... nesmí být takové, že by se jimi narušovalo vlastnictví státu. K tomu by došlo, kdyby např. kolektiv (nebo ředitel) národního podniku rozhodl o mzdách a cenách ...“

Dlouhé výrobní lhůty ovlivnily též pokus redakce Politické ekonomie na podkladu článku Šidíka (1958) otevřít diskusi k tvorbě cen uhlí. Tento článek (Poznámka redakční ..., s. 471) dodaný v první polovině roku 1957 vyšel z technických dů-

vodů až v době, kdy již vešly v platnost nové velkoobchodní ceny uhlí, které řešily většinu problémů nesprávnosti cen v uhelném průmyslu. „Z tohoto hlediska ztratil článek svou aktuálnost. Přesto se redakční rada domnívá, že závěry autora o nutnosti stanovit ceny uhlí nikoliv podle užitných hodnot (jak je tomu až dosud), ale podle hodnot, zasluhují pozornosti a měly by se stát předmětem další diskuse.“ V následujícím roce byl na toto téma zveřejněn článek M. Kocmana (1959).

Ve stejném (pátém) čísle tohoto ročníku se začala nová etapa diskusí o hodnotě. Krausův teorém, že pokud se suma cen nebude rovnat sumě hodnot, bude docházet k (živelním) disproporcím, rozvíjel Tošev v článku, v němž vznik nadnormativních zásob ve státním obchodě spojoval se zanedbáváním zbožní formy hodnoty a neznalostí požadavků spotřebitele. Řešení tohoto problému viděl ve zvýšení samostatnosti prodejců v tvorbě cen a ve vazbě jejich odměňování na hospodářský výsledek velkoobchodní organizace (Toševův požadavek). O rok později Šik (1959) platnost Krausova teorému v podstatě popřel, když napsal, že nutný odklon cen od hodnoty zboží, tj. snížení cen umožňuje plánovitě zvýšit spotřebu těch zboží, jejichž potřeba ve společnosti vzrůstá, avšak jejichž poměrně vysoká hodnota brzdí tuto spotřebu. Plánovitě stanovená vyšší cena než je hodnota zboží vyvolává opak (Šikova iluze).

Redakce v úvodní poznámce k článku B. Toševa vyzvala ekonomy k širší diskusi k výše uvedenému problému, která by mohla přispět k překonání obtíží na tomto úseku národního hospodářství (Tošev, 1958, s. 253). Již předtím bylo konstatováno v souvislosti s působením zákona hodnoty na socialistickém světovém trhu (Vaňkův teorém), že „...objektivní ekonomické zákonitosti jsou suverénnější než kterákoliv suverénní státní moc, že ekonomické zákony mohou být sice porušovány, ale nakonec se jejich porušování projeví, a to nepříznivě“ (Vaněk, 1958, s. 8).

V tomtéž čísle byl podroben kritice názor polského ekonoma Kurovského v článku „Demokracie a zákon hodnoty,“ že zákon hodnoty, který znamená přizpůsobení společenské dělby práce struktuře objektivně existujících, historicky vzniklých společenských potřeb, dává spotřebiteli svrchovanost v národním hospodářství a že trh je nejdemokratičtější, permanentně působícím ekonomickým parlamentem země (Ostrovitjanov, 1958, s. 55). Podle Ostrovitjanova plánovací orgány, řídící se národohospodářskými hledisky, mohou určovat ceny s jistými odchylkami od jejich hodnoty a využívat část důchodů, vytvořených v jedné odvětví, pro rychlejší vývoj v jiných odvětvích, které mají vedoucí úlohu v budování komunistické společnosti.

Podle Pavláta (1958, s. 709) diskuse v Polsku polarizovala názory ekonomů: „...i v Československu se po XX. sjezdu objevily některé revisionistické názory. K nim patřilo nihilistické stanovisko k zákonu plánovitého, proporcionálního rozvoje národního hospodářství a k základnímu ekonomickému zákonu socialismu ... snahy po „čerpání z jugoslávského vzoru“, po úplném ekonomickém osamostatnění podniků, zvýšení úlohy zákona hodnoty aj. Na rozdíl od některých jiných lidově demokratických zemí však tyto názory nepronikly do tisku, nýbrž zůstaly omezeny na diskuse uvnitř kateder, výzkumných ústavů apod., kde byly zásluhou strany většinou brzy uvedeny na pravou míru.“

Tyto diskuse usměrnila nejen strana, ale též redakční rada ještě v tomtéž čísle v úvodníku „Za dovršení výstavby socialismu v naší vlasti“ (s. 749), jehož myšlenky představují další rozvinutí Kaiglovy doktríny. Podle ní „... strana včas rozpoznala, že hlavní nebezpečí ... nespočívá v dogmatismu, ale naopak v revisionismu ... naší straně jsou naprosto nepřijatelné myšlenky programu Svazu komunistů Jugoslávie...“ (s. 674). V následujícím čísle byl zveřejněn redakční úvodník „Proti revisionismu v některých otázkách výstavby socialistického hospodářství,“ podle něhož „... budování socialismu ... stává se od samého počátku nejen národní záležitostí

pracujících mas dané socialistické země, ale především mezinárodní záležitostí, neboť budování socialismu v každé jednotlivé zemi představuje součást vítězného boje mezinárodního proletariátu proti mezinárodní buržoasii.“

V úvodníku byla vyzdvížena role plánování (plánovací teorém) v provádění cílených sociálně ekonomických změn kvalitativního charakteru na rozdíl od pokusů usměrňovat z celospolečenského hlediska rozvoj ekonomiky (s. 753). Pokud by se demokratický centralismus rozvíjel na základě skupinového vlastnictví výrobních prostředků, dělnické kolektivy by si počaly konkurovat ve snáhách získat pro sebe výhody na účet jiných.

Na úvodník navázalo vystoupení F. Olivy (1959) na konferenci VŠE o programu jugoslávských komunistů. Jeho publikace v PE byla doplněna poznámkou redakční rady, že stať je otištěna na žádost autora a až po dlouhé diskusi, protože rada se neztotožňuje ve všech případech s jeho argumentací, která by měla být spojena s rozbořením faktického stavu jugoslávské ekonomiky. Podle Olivy v průběhu dosavadní diskuse v Československu se ojediněle objevily názory, které se ztotožňovaly se stanovisky jugoslávských komunistů, jež ve svém souhrnu představují revisionismus nového typu, tj. revisionismus státní mocí uznávaný a podporovaný. Oliva v nepřímé polemice s Toševem odmítal možnost rozhodování podniků o příjmech, investicích a cenách, protože se takto staví tyto subjekty proti sobě jako vlastníci, a to i za tu cenu, že bude oslabena bezprostřední zainteresovanost členů podnikového kolektivu na výsledcích podniků (Olivovo zlepšení plánovacího teorému).

Tyto příspěvky byly doplněny zprávami o průběhu diskusí o zákonu hodnoty v SSSR (Vědecká porada ..., 1958) a NDR (Brčák, 1958). V druhém případě lze ocenit podnět, že kritika názorů na využívání tržního mechanismu za socialismu musí se začít rozvíjet ve třech tematických okruzích: vztah mezi ekonomikou a politikou; posuzování úlohy a pole působnosti zákona hodnoty; vztah mezi živelností a uvědomělostí.

Za vlastní výsledek této etapy diskusí o zákonu hodnoty na stránkách PE lze považovat stati J. Vejvody (1958, případně 1959), v nichž se autor pokusil objasnit příčiny vzniku a existence zbožní výroby uvnitř státního socialistického sektoru (Vejvodův model). Takovéto (modelové) položení otázky představuje rozvinutí tématu vztahu státu a trhu (i v rámci standardní ekonomie). Názory tohoto autora byly též využity při formulování výše uvedených redakčních stanovisek a budou použity jako východisko při rozvíjení další diskuse o zbožní výrobě za socialismu na tzv. liblické konferenci v roce 1959.

Za zaznamenání v tomto ročníku stojí několik článků, které budovějí nová témata – úloha vědy (Málek), organizace průmyslu (Rosický) – nebo řeší novým způsobem již zpracovaná témata – měření makroekonomických veličin (Cyhelský-Kašpar; K. K.; Souček; Turek), zjišťování spotřeby obyvatelstva (Walter), zahraničního obchodu (Vaněk). Ve vztahu k článkům, popisujícím konjunkturální situaci v kapitalistických ekonomikách ve dvou předešlých ročnících, zveřejnil V. Skála a J. Mikulec stať, věnující se rozboru konjunkturálních ukazatelů, faktorů a výzkumu konjunktury vůbec. Z recenzí, publikovaných v tomto ročníku, mohou ještě dnes zaujmout příspěvky J. Boušky a J. Skolky o obnoveném vydávání Statistické ročenky Československa po 10 letech a příspěvek J. Novozámského, věnovaný knize Vladislava Pavláta a Jiřího Vojtíška *Předmět politické ekonomie*.

Rok 1959

Na úvod k tomuto ročníku lze uvést jednu předpověď další osud dvou protikladných světových hospodářských soustav, socialistické a kapitalistické,

„...to, která v mírovém soutěžení zvítězí a která zmizí do propadliště dějin, bude záviset na tom, která soustava bude schopna zajistit pracujícím bohatší a důstojnější podmínky života“ (Program výstavby ..., s. 206). Jestliže podle tohoto úvodníku „dosažení takového poměru mezi pracovním a volným časem, kdy volný čas začne v životě lidí převažovat nad jejich pracovním časem, je zřejmě nezbytnou podmínkou přechodu ke komunismu...“ (tamtéž), tak při zavedení ještě několika dalších státních svátků se začneme tomuto stavu nebezpečně přibližovat. Samotný ročník byl uveden článkem, který je vskutku dokumentem doby a jehož název hovoří sám za sebe „K ekonomické soutěži Sovětského svazu a USA ve výrobě základních živočišných produktů na jednoho obyvatele.“

Také v tomto roce funkci vedoucího redaktora vykonával Vladimír Kaigl. Byla zřízena funkce zástupce vedoucího redaktora (Luděk Urban). Výkonným redaktorem byl Vladimír Landa. Novými členy redakční rady se stali Jiří Karlík a Jaroslav Langr. Jejím členy zůstali Josef Brčák, Vlastimil Halaxa, František Kutta, Otakar Turek a Jaroslav Vejvoda. Redakční radu opustili Miroslav Hiršl, Lubomír Kružík, Eduard Němeček, Vladislav Pavlát, Ferdinand Stočes, Jan Vaněk a Richard Wagner. Vycházelo 10 čísel. Oproti minulému ročníku se časopis rozšířil o 94 stran, tedy na 960 stran. Cena jednoho čísla vzrostla na 4,50 Kčs, předplatné za celý ročník na 45 Kčs. Jednotlivé příspěvky byly zařazeny do rubrik Stati, Diskuse, Přehledy, K třetímu vydání sovětské učebnice politické ekonomie, Konsultace, Z vědeckého života, Recenze a bibliografie. V rámci této poslední rubriky L. Svatuška (1959) publikoval přehled informačních zdrojů ke studiu světové ekonomiky. Osmé číslo tohoto ročníku bylo věnováno diskusním příspěvkům na konferenci o zbožní výrobě za socialismu, kterou uspořádal v Liblicích Ekonomický ústav ČSAV ve dnech 16.-17. dubna 1959 (Suchan).

Redakční rada ve snaze zlepšit úroveň teoretického časopisu v oboru politické ekonomie vydávaného Ekonomickým ústavem ČSAV v nakladatelství ČSAV se obrátila v závěru prvního čísla tohoto ročníku (Upozornění čtenářům ..., s. 99-100) na čtenáře s žádostí, „aby jí sdělili kritické připomínky k obsahu časopisu, návrhy na témata článků, které by měl časopis uveřejňovat, a náměty směřující ke zkvalitnění časopisu jak po stránce obsahové, tak formální.“

Článkem J. Janíše, kterému předcházely články o teorii kapitálu (Urban) a o hospodářské politice USA (Petr; Svoboda) zahájila redakční rada diskusi o státně monopolním kapitalismu, protože při vysvětlování příčin jeho vzniku, povahy a důsledků „... se vyskytuje řada odlišných názorů.“

Janíš se ptal: „Jak je možné, že stát, který je státem buržoasie, odebírá též buržoasii více než polovinu zisků?“ (s. 536). Konstatoval, že stát „jako centralizovaná síla, která se neřídí pouze kritériem vlastního zisku“ (s. 540), spoluusměrňuje vývoj kapitalistické ekonomiky tak, aby kapitalismus zůstal zachován. Na tento článek přímo nebo nepřímo navázaly další stati (Nešvera, 1959; Langr, 1959). Posledně jmenovaný zdůraznil, že „na akce státu, které považujeme za akce státně monopolního kapitálu, nelze se dívat jenom z hlediska vnitřních podmínek, nýbrž že musíme přihlížet i k vnějším vlivům, které jsou s ekonomikou dané země nerozlučně spjaty“ (s. 924).

Diskuse o této Janíšově otázce byla dokončena v následujícím ročníku. Podle M. Nikla (1960, s. 40, 41, 43-44, 45) „to, že obchodníci oblékají plukovnícké uniformy, není jev typický pouze pro období po druhé světové válce, ale má svou dávnou tradici typických kapitalistických zemí s rozsáhlými koloniálními říšiemi ... Protože těsně srůstá finanční kapitál se státním aparátem, bere na sebe boj různých skupin finančního kapitálu formu politického boje imperialistických zemí mezi sebou navzájem ... stát není ve své základní funkci – udržení neporušeného systému – podřízení kapitálu či monopolnímu kapitálu, ale naopak monopoly jsou ve své činnosti regulovány státem ... Tak např. protekcionismus za imperialismu slouží k nejuplněnější a nejvšestrannější exploataci vnitřního trhu a k vybojování trhů zahraničních. Protekcionismus a dumping tvoří dialektickou

jednotu. Dumping je forma konkurenčního boje monopolů jednotlivých zemí ... „Každý kapitalista, či každá monopolistická skupina je ochotna ke spolupráci pouze v tom případě, může-li ve spolupráci s ostatními získat více než v boji proti nim ... Proto je typické, že Velká Británie vytvořila jako určitou protiváhu ‚společného trhu‘ tzv. ‚malé pásmo volného obchodu‘. Již v názvu samém těchto dvou hospodářských bloků je vyjádřen charakteristický moment spočívající v tom, že problém trhů se stal pro kapitalistický svět zvláště ožehavým ... Kapitalisté nyní dostávají důchody a nejen že se neúčastní řízení výroby, ale dokonce výše jejich důchodů je stále více nezávislá na reálných důchodech daného podniku na základě znovurozdělování důchodů státem.“

Podle Sládka (1960, s. 140) mezinárodní konkurence „...nutí každý monopol hledat dodatečné prostředky, které by vyloučily její ničivé důsledky pro monopolní cenu, tzn. takové prostředky, které by zajistily obranu toho hospodářského území, ve kterém se zmíněný monopol realizuje, před konkurencí zvenčí ... Kapitalistický stát je ekonomickou a politickou autoritou monopolů donucen zajistit vhodný systém vnějších obranných prostředků, jež mají tu přednost, že jako státní normy jsou jednotné a představují pro zahraniční konkurenci bariéru, která nemá v jistých mezích trhliny.“ K tomu Soukupová a Pavlát (1960, s. 156-157) dodávají, že „kapitalisté jsou ekonomicky nuceni vzdát se individuálního rozhodování o použití části zisku, odevzdaných ve formě daní, právě tak jako byli postupně nuceni vzdát se individuálního podnikání ... v zájmu zachování kapitalismu.“ Svěrák (1960) upozorňoval na rostoucí podíl financování investic podniků z nevyplacených zisků a odpisů (samofinancování), na zvyšování nutného rozsahu investice a na zvyšování významu státního vývozu kapitálu. Analýzu vlivu výdajů na obranu na ekonomiku kapitalistických států publikovali v témže roce Tlustá, Wheeler, Žižka. Podle Urbana (1960, s. 319, 326) „ve vyspělém zespolečenštění výroby ... se monopolní kapitalismus svou formou přibližuje těsně k socialismu“ a „...omezuje především buržoazní demokracii.“ Chlumský (1960) vznesl otázku, zda rozměry státních zásahů do hospodářství lze vysvětlit pouze jevem podřízení státu monopolům. Podle jeho názoru „historie státních zásahů prozatím ukazuje, že největší rozmach byl důsledkem ... obou světových válek, ... hospodářských potíží a ... tlaku demokratických vrstev na zestátnění...“ (s. 468) a „kromě toho, mají-li státní zásahy regulující úlohu uvnitř kapitalistických států, v rámci celé světové kapitalistické soustavy zásahy jednotlivých kapitalistických států spíše narušují stav rovnováhy než aby jej pomáhaly vytvářet“ (s. 473).

V závěrečném článku obohaceném o hodnocení všech předešlých příspěvků této diskuse Urban (1960) vznesl otázku: „čím je vynuceno, že dochází ke státním zásahům do ekonomických procesů, jak to, že k tomu nestačí ekonomická síla monopolů sama?“ (s. 542), proč se k zajišťování dosažení zisku „právě nyní používá státních zásahů, a to ve stále rostoucím měřítku“ (s. 544). Podle jeho názoru tyto zásahy „... jsou odrazem toho, jak se za kapitalismu na povrch prodírá nutnost řídit hlavní ekonomické procesy z jednoho celospolečenského centra“ (s. 543), což lze považovat za využití Vejvodova modelu. Např. při zestátnění „šlo o podniky, které měly celospolečenský význam ... z hlediska fungování buržoazní ekonomiky“ (s. 544). „Prostřednictvím výdajů na nejrůznější účely, především pomocí státních nákupů se snaží kapitalistický stát vnést do procesu reprodukce prvek, který by nastalo zaručoval určitou více méně pevnou část úhrnné kupní síly ... v převážné většině k nákupu takového zboží, jehož jediným spotřebitelem je stát a jehož spotřeba nejenom konkurenčně kapitalistického podnikatele neohrožuje, ale naopak je pro něj výhodná“ (s. 548). „...státní výdaje, pokud jsou jejich zdrojem daně ze zisku, uvádějí do reprodukčního procesu relativně přebytný kapitál, který by jinak zůstal většinou ležet ladem ... ať už proto, že není dostatečně veliký, ať už z obavy před rizikem, anebo, a to hlavně proto, že jeho investování kladou monopoly překážky“ (s. 549). „Zatím jsme se zabývali rozpory vznikajícími uvnitř každé imperialistické země, jež podněcují ke státní intervenci do ekonomických procesů. Vedle toho je tu ještě řada jiných podnětů k těmto zásahům, jež vznikají z rozporů mezi monopoly různých zemí, mezi imperialistickými státy. Velké monopoly se snaží výlučně ovládnout národní trhy a vyloučit z nich zahraniční konkurenty. Toho lze dosáhnout i výlučně ekonomickými prostředky. Mnohem výhodnější a účinnější však je, zasáhne-li stát, který svým opatřením zamezí nebo ztíží přístup zahraničním konkurentům na domácí trh ... Monopolní ovládnutí vnitřního trhu spojené s ustanovením monopolně vysokých cen klade však překážky dalšímu zvyšování produkce. Tak vzniká na jedné straně tendence k růstu nevyužití výrobních kapacit, hromadí se relativní přebytek kapi-

tálu, který nemůže být použit ve vlastní zemi. Tyto nepříznivé následky se monopoly snaží překonat jednak zvýšeným vývozem zboží, jednak vývozem kapitálu, krátce zahraničně ekonomickou expanzí. Přitom se na světovém trhu střetávají monopoly z celé řady imperialistických států. Hloubka jejich vzájemných rozporů vznikajících ze soupeření na světovém trhu může být různá. Společné pro monopoly nejrozličnějších zemí je to, že se obracejí ve vlastní zemi ke „svému“ státu, aby jim v konkurenci napomáhal. Argumentuje se přitom skoro vždy „národními zájmy“. Tak zahraničně ekonomická expanze související s potřebou zvýšit vývoz zboží a kapitálu si vynucuje aktivní zásahy státu do zahraničně obchodní politiky, opatření v oblasti celní, devizové atd. ... Za imperialismu, vzhledem k tomu, že se poměr ekonomické a vojenské síly mezi hlavními státy neustále mění, hrozí vždycky nebezpečí válek za nové hospodářské a politické rozdělení světa, které by odpovídalo nově se vytvořivšímu poměru jejich sil. Hloubka mezinárodního napětí se může měnit, přesto příčiny napětí tu existují trvale. Kapitalistické státy se tak na jedné straně snaží udržet ekonomiku země ve stavu schopném vojenské agrese, na druhé straně ve stavu schopném čelit útoku ze strany jiné imperialistické země. Období imperialistických válek a příprav na ni si vyžadují stále větší mobilizaci všech ekonomických zdrojů země. To nutí kapitalistické vlády ke kontrolním a regulujícím zásahům do hlavních ekonomických procesů“ (s. 545).

K článku byla připojena poznámka, že „závěr redakční rady k diskusi o státně monopolním kapitalismu bude uveřejněn v příštím čísle“, tedy v čísle 7. To se ale nestalo, tento závěr byl uveřejněn až v devátém čísle a konstatovalo se v něm pouze, že „nedošlo k definitivnímu vyjasnění hlavních otázek“ a že i nadále redakční rada „bude věnovat problematice státně monopolního kapitalismu zvýšenou pozornost“ (Závěr redakční..., 1960, s. 811, 812).

Dominantní místo v tomto ročníku měla diskuse o Vejvodově modelu, která se stala platformou pro stanovisko EÚ ČSAV, jíž bylo věnováno zvláštní číslo.

Z této diskuse (Suchan), která navázala na diskusi v *Plánovaném hospodářství* v roce 1958, lze vyzdvihnout následující teze:

- instituce soukromého vlastnictví je právním výrazem materiální odloučenosti výrobců zboží, kteří v procesu směny svých výrobků musejí osvědčit svou soukromou práci jako všeobecnou společenskou práci; koupě a prodej zboží se uzavírají výhradně mezi jednotlivci, proto v nich není možné hledat vztahy mezi společenskými třídami (Kadlec): tento metodologický postulat lze nazvat *Kadlecovým teorémem*;

- hovoří-li někdo o výrobních vztazích mezi státními podniky, dopouští se fetišismu; podnik není ekonomickou kategorií, není možná směna zboží mezi částmi společnosti, když majitelem těchto zboží je společnost celá, stát může dosti přesně určit soulad mezi součtem cen tržního fondu a kupním fondem, pro cenu jednotlivého zboží je to složitější, stanovená cena ovlivňuje poptávku, ale není ekonomickou kategorií (Oliva); lze hovořit o *Olivově teorému nemožnosti směny v centrálně plánované (příkazové) ekonomice*;

- kdyby stát zrušil vzájemné pohledávky mezi podniky, vzniknou snad potíže v jednotlivých podnicích, stát však nebude o nic chudší (Oliva);

- podnik je pouze organizační formou výroby (Hába);

- operativní samostatnost podniků vykazuje tendenci neustálého rozšiřování, podniky budou podléhat státu jen v zásadních otázkách (Spišiak); lze hovořit o *Spišiakově hypotéze*;

- Vejvoda trhá souvislost mezi zbožní výrobou za socialismu a zbožní výrobou v předcházejících formacích, je obtížné vysvětlit, že zbožní výroba na určitém stupni svého vývoje plodí podmínky své vlastní negace (Kožušník);

- přeměněnou formou hodnoty za socialismu je plánovaná cena, za kapitalismu se vyrovnává úhrn cen úhrnu hodnot živelným působením zákona konkurence, za socialismu je plánovitě stanovení tohoto vztahu výchozím bodem národohospodářských bilancí a zabezpečení souladu mezi hodnotovými a hmotnými proporcemi, primárním aktem cenové tvorby není stanovení jednotlivých cen, ale celková úprava cenových vztahů (Braník);

- kdyby podnik disponoval peněžními prostředky odpovídajícími celé vytvořené hodnotě, mělo by to za následek přeměnu podniků ve vlastníky (Sláma); jde o odhalení charakteru výroby za socialismu, působení zákona hodnoty je dáno mírou působení zákona poptávky a nabídky,

umíme vytvořit celkovou rovnováhu mezi poptávkou a nabídkou, neumíme vyrábět jednotlivé spotřební předměty v takových proporcích, v jakých jsou vyhledávány obyvatelstvem, což odhaluje nedostatky v plánování, výměna zboží mezi různými zeměmi bude konzervovat kvantitativní stránku zboží výroby – velikost hodnoty (Jóža); lze hovořit o *Jóžově plánovací syndromu*;

- státní podniky uskutečňují v důsledku své ekonomické samostatnosti svůj podnikový reprodukční proces (Vejvoda);

- ekonomická izolovanost, odcizenost, je charakteristickým rysem vztahů mezi státními podniky, i když tento rys je podstatně modifikován všelidovým vlastnictvím, vztah poptávky a nabídky v podobě hospodářských smluv je uzavřen v hranicích centrálního plánu, zboží výroba za socialismu není převzata z kapitalismu, je založena na operativní správě všelidového vlastnictví jako ekonomickém vztahu (Vejvoda).

Své místo v tomto ročníku měla ekonomická teorie (Novozámský), regionální problematika (Šilhan), dějiny hospodářství (Švantner; Olšovský; Dobrý), industrializace (Selucký), zemědělské družstevnictví (Hutník; Karlík; Dupal-Olmová; Ostrejš), zemědělství NSR (Stanek), hmotná zainteresovanost (Mošna), teorie ekonomických rozborů (Fiala), produktivita práce (Halaxa), mezinárodní dělba práce (Kaigl) a obchod (Mervart; Jiránek), evropská integrace (Tlustá), vývoj v Číně (Kautský), životní úroveň (Misař), národohospodářské bilance (Turek) i diskuse k třetímu vydání sovětské učebnice politické ekonomie (Hába; Fišer).

Z recenze je nutné se zmínit o příspěvcích věnovaných českému překladu základního díla A. Smithe (Katz), mezinárodní dělbě práce (Konečný), hospodářskému vývoji evropských států (Svoboda), finančnímu kapitálu (Chlumský), hospodářskému zeměpisu Československa (Střída), vývozu kapitálu (Švejnar) a učebnici statistiky (Bouška).

V sedmém ročníku PE bylo zveřejněno několik příspěvků, které svědčí o rostoucím zájmu o standardní ekonomickou teorii. Jednak jde o informativní články V. Kadlece, Z. Tlustého a J. Skolky o ekonometrii, jednak o recenze V. Pavlata a Z. Tlustého. Tehdejší stav znalostí této teorie ukazuje následující poznámka: „Vycházet ve zkoumání z faktů morálních nebo psychických znamená vycházet z faktů, které jsou odrazem ekonomické skutečnosti a takový postup je idealismem v politické ekonomii. Takto postupovali např. Sismondi, Bastiat, Proudhon, historická škola, rakouská škola, Engliš, Hendrik de Man a značná část jiných (i soudobých) revisionistů, sociálně organická škola, ekonomika blaha, institucionalisté aj. Stejným idealismem je snaha vyvozovat ekonomické kategorie z pojmů právních (Knapp). Nesprávné jsou také snahy vyvozovat ekonomické kategorie z pojmů přírodních věd (sociáldarwinismus) ... Teprve potom, až ekonomický vývoj je v hrubých rysech objasněn, mohou ekonomové přestat být ‚cyniky‘, a v tomto stadiu zkoumání se mohou začít zabývat tím, jak působí morálka, právo i jiné formy společenského vědomí na ekonomiku“ (Novozámský, s. 562, upraveno).

Asi vůbec první teze, formulovaná v kategoriích standardní ekonomie s její metodou marginální analýzy, se týká poptávky: „V důsledku přednosti socialistické soustavy přírůstek v efektivní poptávce mas pracujících vždy převyšuje přírůstek ve výrobě, kterou popohání kupředu. V kapitalismu přírůstek koupěschopnosti zaostává, což vyúsťuje v periodické deprese“ (Svoboda, s. 832).

V této souvislosti lze ocenit výklad ekonomické teorie K. Engliše podaný M. Niklem (1960), který jej – na rozdíl od již dříve uváděné Kaiglovy charakteristiky z roku 1953 – označil za jednoho z nejvýznamnějších československých ekonomů.

Své místo v kriticky zaměřeném seznamování se západní ekonomickou vědou sehrála též konference uspořádaná 22. června 1960 katedrou politické ekonomie VŠE v Praze (KPE, 1960). Do kategorie pokusů o uchopení standardní ekonomie lze též zařadit pokus o matematickou analýzu vztahu produktivity práce a mezd

(Kittrich-Gerloch, 1961), informaci o diskusi o teorii komparativních nákladů v rámci semináře UNESCO (Sereghyová, 1961).

Jiným příspěvkem do diskuse o standardní ekonomické teorii byla Pavlátova (1960) recenze polského vydání knihy O. Langa *Politická ekonomie*. Podle něj tato teorie začala klást do popředí otázku subjektivního poměru kupujícího a prodávajícího k nabývanému nebo pozbývanému statku a jejím předmětem se stal rozbor vztahů člověka k věcem, založený na zásadě hospodárnosti převzaté od klasické školy. V souvislosti s recenzí knihy V. Kadlece *Některé matematické metody a jejich použití v národohospodářském plánování* (SNPL, 1959) J. Langr (1960) diskutoval otázku použití Leontěvovy metody v centrálně plánované ekonomice.

Vztah tehdejšího zástupce vedoucího redaktora Politické ekonomie k západním teoretikům byl manifestován v recenzi knihy G. D. H. Colea *Capitalism in the Modern World* (London, Fabian Society). L. Urban (1960, s. 955) si povzdechl, že autor nechápe omezený význam všeobecného volebního práva za kapitalismu: „To je ovšem těžké vysvětlovat reformistovi, který místo toho, aby na soudobý kapitalismus aplikoval marxistické učení o třídách, přebírá rozumy od vulgárních buržoazních sociologů.“ Sem lze zařadit též pokus o vskutku fenomenologicky dynamický matematický model meziodvětvových vztahů (Kolman, 1960), reagující na požadavek „vypracovat soustavu svodných syntetických bilancí, zahrnujících ve vztahu k potřebám všechny navzájem záměnné zdroje a na tomto základě volit podle podmínek a možností nejvýhodnější řešení“, vyjádřený v projevu J. Dolanského, tehdejšího místopředsedy vlády (1960, s. 196), k 10. výročí založení VŠE. Kolman neopoměl zdůraznit, že „uvedený přístup nemá metodologicky nic společného s nevědeckými metodami matematické školy politické ekonomie, jež vychází ze subjektivistických názorů příbuzných názorům rakouské školy“ a že „je to model fenomenologický, který jen popisuje povrch jevů, neodhaluje jejich vnitřní příčiny. To je s to udělat jedině model, vycházející z pracovních hodnot - Marxem vytvořené schéma reprodukce“ (s. 623). O rok později Alda (1961) navrhl v polemice s Kolmanem, jemuž vytýkal nepřesnosti ve formulaci úlohy, novou soustavu rovnic řídících současnou výrobu n statků, která je chápána jako transformace probíhající nespojitě a která není určena jednoznačně množstvím produktů, jež jsou na začátku k dispozici.

Rok 1960

V tomto roce se složení redakce nezměnilo, výkonným redaktorem se stal Aton Žižka. Vycházelo 10 čísel časopisu o celkovém rozsahu 960 stran. Roční předplatné činí opět 45 Kčs. Obsah časopisu byl rozdělen na rubriky Stati, Diskuse, Přehledy, K třetímu vydání sovětské učebnice politické ekonomie, Konsultace, Z vědeckého života, Recenze a bibliografie a nově Poznámky a dopisy. V rámci rubriky Recenze a bibliografie byly publikovány přehledy informačních pramenů o ekonomice socialistických zemí, Německé spolkové republiky (Glykner) a Francie (Miškovský). Lze hovořit o záměrném zaměření některých čísel tohoto ročníku na určitá témata (V. I. Lenin, 15 let hospodářského rozvoje ČSR). V tehdejší době měli ekonomové velmi vážné starosti. Jak už bylo možné poznat, trápila je otázka přechodu ke komunismu, k rozdělování podle potřeb. Minimálně jeden z nich na to měl jasný názor. Přechod k rozdělování podle potřeb nastane, až reálný příjem rodiny dosáhne devíti až desíti tisíc korun československých v tehdejší kupní síle, neboť „... tato částka by postačila i při dnešních spotřebních zvyklostech. Umožňovala by např. nakoupit v poměrně krátké době (asi za 10-15 let) úmyslně zvětšené množství různých velmi nákladných výrobků dlouhodobé spotřeby (automobily, chatu, domek a řadu jiných) v celkové částce 600-700 tis. Kčs. Přitom by taková rodina byla zatížena neovladatelným množstvím výrobků, jejichž udržování v dobrém stavu by o mnoho překračovalo fyzické síly a neúčelně vyčerpávalo volný čas. Již z toho důvodu lze předpokládat, že pro členy komunistické společnosti bude výhodnější opatřovat

si výrobky investiční povahy většinou z klubů, veřejných půjčoven a k tomu prostředky ve výši 9-10.000 Kčs měsíčně ... nepochybně plně postačí“ (Vlach, s. 609). Podle téhož autora tehdejší průměrný čistý příjem rodiny se třemi dětmi a oběma zaměstnanými rodiči činil asi 2500 Kčs.

V tomto článku bylo paradoxně poprvé rozebráno individuální rozhodování (výběr) a jeho společenský kontext. Autor modeloval situaci ženy a rodiny (bez dítěte, s jedním nebo více dětmi), rozhodující se, zda má zůstat doma nebo jít do zaměstnání a zkoumá jeho předpoklady, efekty (dodatečný příjem ve výši 1100 Kčs), náklady (dodatečné výdaje na jedno dítě ve výši 400 Kčs) a důsledky tohoto rozhodování pro společnost s využitím takových nástrojů, jakými jsou rozhodovací tabulka, snímek časového využití denního času manželskou dvojicí a jeho struktura. Při třech dětech náklady převyšují efekty.

Až o třicet let později na stránkách téhož časopisu byl typ tohoto schématu popsán jako jádro ekonomického přístupu, který rozebírá situaci, v níž „subjekt, rozhodující se o provedení určité akce, klade otázku, zda po uskutečnění akce na tom bude lépe než před jejím uskutečněním. Jde mu o mezní přínos akce, který vyplyne při aplikaci na ekonomická rozhodování z porovnání mezních příjmů s mezními náklady“ (Izák, 1990, s. 984). Tento vztah může nabývat vztahu nákladů a úspor, jak ukázal ve své recenzi Auerhanovy knihy *Automatisace a její ekonomický význam* Jirásek.

Teprve v kontextu s výše uvedenou statí vynikne význam příspěvku, uveřejněného v druhém čísle tohoto ročníku a přinášejícího náčrt obecné teorie rozporu mezi materiálními individuálními a společenskými zájmy, vyplývajícími z existence osobního a státního vlastnictví. Ten vede k podnikovému zájmu a materiální zainteresovanosti a modeluje jeho různé varianty (např. předpoklad výlučné existence družstevního, resp. skupinového vlastnictví) a projevy (podnikový chozrasčot). Za těchto podmínek „společenská práce se koneckonců projevuje až na trhu“ (Rypota, s. 119, gramaticky upraveno). Tento autor tak zobecnil Toševův požadavek ve vztahu k chozrasčotnímu postavení podniku vůbec (Rypotovo rozvinutí Toševova požadavku a Vejvodova modelu). V tomto kontextu lze upozornit na článek Truhláře o záhumenkovém hospodářství jako „znaménku staré společnosti, které osobní vlastnictví spojuje s produktivní činností.“

Napříště bude možné chápat společenský zájem a společenské vlastnictví variantně jako nejmenší společný průnik individuálních a skupinových zájmů a individuálního a skupinového vlastnictví, ale samozřejmě i naopak. Aby bylo možné domyslet důsledky tohoto přístupu (v tom tkví jeho síla) k společenskému zájmu, dovolím si použít myšlenek:

- K. Engliš, citované v rozboru jeho díla v tomto ročníku časopisu: „Přes veškerou protichůdnost zájmovou mezi třídami a stavy ve společnosti individualistické je dána soudržnost této vzájemnou nepostradatelností a proto společenským kompromisem“ (Níkl, s. 512);

- W. Scheela, německého politika a ekonoma: „Soukromé vlastnictví a soukromá iniciativa jsou neodstranitelnými základy našeho řádu – tržního hospodářství“;

- německého bankéře F. Rabische: „Americký lidový kapitalismus by mohl představovat působivý protějšek národních podniků v sovětské zóně“ (in Maier, 1960, s. 625), tj. vztah společenského a individuálního zájmu může nabývat nejrozmanitějších podob a jednotlivé subjekty při realizaci svých zájmů mohou zvažovat pro sebe důsledky svých rozhodnutí.

Mezitím redakce v č. 7 započala diskusi o vlastnictví a ekonomických vztazích zveřejněním informace o konferenci věnované rozboru článku Č. Kožušníka „O vlastnictví a ekonomických vztazích“ (*Nová mysl*, 1959, č. 7), který kritizoval především M. Křížek, jehož názory se chystala redakce publikovat v některém z příštích

ch čísel. Účastníky jak předešlé, tak i této diskuse, v níž šlo o chápání pojmu vlastnictví výrobních prostředků, překvapilo, že jednotliví autoři sice vycházejí z Marxe, avšak docházejí k různým závěrům.

Kromě těchto sporů pokračovala v tomto ročníku diskuse o hodnotě, která se zaměřila na otázky vlastních nákladů (Vraný), čistého důchodu (Bača), cen (Kocman; Mervart; Kalinová; Tauchman; Císař), peněz (Setinský), úroku (Suchan) a úvěru (Címa). Spišiak kromě jiného dal ve svém podnětném článku v zárodečné podobě první podnět pro formulaci pozdější významné teorie měnového centra, když poznamenal, že státní banku nelze v žádném případě ztotožnit se státem.

Kyzlink upozornil, že stanovení cen výrobních prostředků pod hodnotu zkresluje vlastní náklady. Proto kritizoval Vejvodův názor na nutnost nízké rentability při stanovení velkoobchodních cen z důvodu podlamování postavení podniků jako operativních správců. Ve skutečnosti řada podniků realizovala svou produkci za ceny přibližující se hodnotě, které, podle názoru Vejvody, jsou v postavení vlastníků. Vejvoda by měl konkrétně ukázat, jaké obtíže a poruchy realizace plné hodnoty u nich vyvolá.

Těžkopádnost centralizované cenotvorby byla patrná z příspěvku O. Šika, který byl výňatkem z připravované práce *O socialistickém plánovitém vývoji*. Podle něj při neexistenci „přelévání kapitálu“, „teorie o tzv. socialistickém průměrném zisku, respektive výrobní ceně, nejsou v praxi použitelné“, protože nejen nelze stále měnit velkoobchodní ceny, ale též podceňují rozpornost bezprostředně úzce podnikových materiálních zájmů. „Cena je cenou právě proto, že je formou řešení určitých ekonomických rozporů a nikoliv prostou formou vypočítávání množství práce obsažené ve výrobcích“ (s. 337, 338). Změny cen musí sledovat především usměrnění základního rozdělovacího procesu, jímž se prvotně rozděluje vytvořený důchod mezi podniky a společnost. Příliš vysoká míra zisku podlamuje finanční kázeň podniku a odnímá společnosti na příliš dlouhou dobu prostředky, které fakticky dříve či později musejí přijít k celospolečenské (státní) dispozici.

Kromě výše uvedených témat byly v řadě článků v tomto ročníku diskutovány další okruhy: regionální problematika (Selucký; Střída; Žůrek), zemědělská ekonomika (Nikl; Kořátko), hospodářská politika Velké Británie (Svoboda), Francie (Svoboda), USA (Wheeler) a Egypta (Ondráček), hospodářská situace a integrace (Chlumecký; Pavlát), odpisy jako zdroj financování (Anděl), bytový fond (Rendl-Bernard), životní úroveň (Teichman; Kohoutek), produktivita práce (Selucký; Konference o produktivitě...), výuka ekonomie (Halaxa), řízení národního hospodářství (Šilhan), vývoj československé ekonomiky (Půček; Mervart; Olšovský), inovace (Císař), kvalifikace (Budík), technický rozvoj (Kutta), dělba práce (Gerloch), odměňování (Osipová), národní důchod (Nachtigal), veletrh v Brně (Halaxa).

Z recenzí je možné se zmínit o recenzi Kautského *Agrární otázky* (Karlík), Baranovy *The Political Economy of Growth* (Janiš), Švantnerovy, Slámovy a Borákovy *Odvětvové struktury československého průmyslu* (Mrázek), Langrova *Hospodářství NSR pod panstvím monopolů* (Stanek), Dobbovy *Soviet Economic Development Since 1917* (Sládek), Osipovy *Techniky i obščestvennogo progressa* (Čihák), Řiháčkovy *Základní struktury nákladů oběhu a vývoj jejich proporce na socialistickém organizovaném trhu* (Žolney) a Turčanovy *Socialistické industrializácie Slovenska* (Selucký).

3. Pokus o hlubší profilování časopisu

Rok 1961

Pro počátek opět lze uvést dvě předpovědi, které tehdy zazněly. Zatímco dle mínění Staneka se J. F. Kennedy naivně domníval, že do r. 2000 restaurací kapitalismu „východoevropské národy dosáhnou konečně svobody a blahobytu“, podle fundovaného názoru ředitele Ekonomického ústavu v Kielu a sociálně demokratického poslance Spolkového sněmu v Bonnu Fritze Baadeho, vyjádřeného v knize *Der Weltlauf zum Jahre 2000 – Unsere Zukunft: Ein Paradies oder die Selbstvernichtung der Menschen* (Oldenburg und Hamburg, Gerhard Stalling Verlag 1960) měla v tomto roce převážná většina lidstva žít v komunismu a nejbohatší průmyslovou velmocí světa se měla stát Čínská lidová republika.

Vraťme se ale zpět k našemu časopisu, kde mezitím u příležitosti čtyřicátého výročí založení KSČ spatřil světlo světa v pátém čísle devátého ročníku úvodník „Pod vedením strany k novým úspěchům v budování ekonomiky vyspělé socialistické společnosti“. Podle něj díky výrobě takových produktů, jakými jsou Kaplantova turbína o kapacitě 50 MW, vodorovná vyvrtávačka o váze 71 tun či čtyřnásobek průmyslové výroby oproti předválečné úrovni a převýchova vesnických bohatců v pracující socialistického zřízení stojí před ČSSR poměrně již blížká a zcela reálná perspektiva budování komunismu, přičemž již byla předstižena produktivita práce ve Francii a Velké Británii a v nejbližší době bude dosaženo i západní Německo. Bohužel, podle Nešvery úroveň produktivity práce ve strojírenství USA byla přibližně dvojnásobná oproti produktivitě práce ve strojírenství Československa. Porovnávání perspektiv socialistické a kapitalistické soustavy a jejich soutěžení byly věnovány také statě Karlíka (1961), Krále (1961) a recenze Konečného.

V tomto roce byl vedoucím redaktorem nadále Vladimír Kaigl, jeho zástupcem Luděk Urban. Členy redakční rady byli Josef Brčák, Vlastimil Halaxa, Jiří Karlík, František Kutta, Jaroslav Langr, Otakar Turek a Jaroslav Vejvoda. Funkce výkonného redaktora nebyla uvedena. Také tento ročník měl 10 čísel a jeho rozsah činil 960 stran. Roční předplatné bylo stanoveno buď 45 Kčs nebo na 17,20 Rbl nebo na 4,30 USD, případně na 1,10,9 liber šterlingu. Obsah časopisu byl rozčleněn na Stati, Diskuse, Konsultace, Přehledy, Překlady, Z vědeckého života, Recenze a bibliografie. Nově byla zařazena rubrika Dopisy čtenářů, resp. Poznámky a dopisy. Číslo 2 bylo monotematické, v němž bylo u příležitosti V. celostátního sjezdu JZD uveřejněno několik článků věnovaných zavedení peněžního odměňování družstevníků. Podle redakční rady „některé praktické návrhy a teoretické závěry obsažené v článcích Novotného, Karlíka, Schimmerlinga, Karotamma mají diskusní charakter.“

Jak již bylo uvedeno, 13. dubna 1961 se konala beseda se čtenáři, jejímž úkolem bylo zhodnotit dosavadní vývoj časopisu, teoretickou úroveň publikovaných článků, jejich obsahové zaměření a ověřit správnost tematického plánu na rok 1961 – 1962. Podle Kaigla mělo být předmětem diskuse i to, jakým způsobem časopis reaguje na zásadní ekonomické problémy a jak je časopis spojen se čtenáři, jak má lépe spolupracovat s autory, jak je získávat (diskuse s novými autory). Podle něj je posláním časopisu seznamovat čtenáře s aktuálními ekonomickými problémy a výsledky plnění státního plánu výzkumu v ekonomii.

Podle účastníků diskuse se časopis úspěšně soustředil na zásadní teoretické články z politické ekonomie a spojoval abstraktní teoretické problémy s nejaktuálnějšími otázkami hospodářské praxe, avšak měl do budoucna výrazněji uplatňovat v každém čísle tzv. nosný článek, který mu dá určité zaměření. Také celý ročník měl mít pevnou koncepci. Úvodníky a statě neměly mít učebnicový charakter, měly být kritičtější, analytičtější a problémověji zaměřeny, více místa mělo být věnováno výuce politické ekonomie. Články, věnující se dozrálým ekonomickým skutečnostem,

měly být neprodlouženy publikovány, nemělo se čekat na shromáždění více příspěvků. Recenze měly pokrýt systematictější domácí a zahraniční produkci (Šťastná).

Velmi podrobně zpracovaný systematický plán stanovil, že časopis *Politická ekonomie* se v následujícím dvouletí má zabývat nejdůležitějšími problémy rozvoje čs. národního hospodářství a socialistické světové soustavy, soutěžení dvou soustav a rozkladu kapitalistické světové soustavy a napomáhat rozvoji marx-leninské ekonomické teorie. Proto se časopis měl soustředit na pět tematických okruhů: na perspektivní rozvoj čs. národního hospodářství, ekonomické problémy přechodu od socialismu ke komunismu, problémy řízení národního hospodářství, otázky rozvoje socialistické světové soustavy a soutěžení dvou soustav a nakonec na problémy vývoje světového kapitalismu. Tyto okruhy rozpracovala redakční rada až na úroveň jednotlivých témat článků, např. tvorba národního důchodu, buržoasní stát, státní podnikání apod. (podrobněji viz *Tematický ...*), na něž hodlala soustředit pozornost co nejvíce autorů, a vybírat statě k uveřejnění. Redakční rada se měla opírat o výzkum prováděný v rámci státního plánu výzkumu. Tam, kde byly v tomto plánu mezery, měla povzbuzovat autory ke zpracování těch problémů, které jsou v tematickém plánu časopisu, ale nejsou zařazeny do státního plánu výzkumu. Ve srovnání se státním plánem výzkumu (Lonč) je tematický plán odlišně strukturován a navrhuje zpracování rozboru cenové soustavy ve spojitosti se zbožní výrobou za socialismu a hospodářské integrace kapitalistických zemí. Jako perličku lze uvést, že v plánu bylo též zpracovat historické téma „teorie řízení za kapitalismu v ČSSR“.

V průběhu roku 1961 byla otevřena diskuse o diferenciální rentě (Kočího postulát), která měla přispět k objasnění určování hodnoty zemědělských produktů za socialismu, podstaty rentních vztahů v socialistickém zemědělství a jak a nakolik společnost odčerpává a má odčerpávat diferenciální rentu I. a II. ve prospěch celé společnosti, jak by se měla v praxi vypočítávat velikost diferenciální renty (Kočí; Bača; Olmová; Hutník).

Podle Kočího „...stupeň společenského poznání i rozvoj výrobních sil neumožňuje v podmínkách socialismu ještě překonat podstatné rozdíly v úrodnosti a poloze jednotlivých půd, neumožňuje však ani využívat při výrobě jednotlivých zemědělských produktů pouze těch půd, které pro výrobu těchto produktů představují půdy nejvýhodnější ... Prvou zkušenost, kterou nám dosavadní praxe výstavby socialismu poskytuje, je ta, že výrobcům v zemědělství (kterými jsou v současné době v převážné míře družstevní výrobci) je třeba zajišťovat existenční předpoklady, a to bez ohledu na to, v jakých podmínkách hospodaří, na úrovni odpovídající existenčním podmínkám ostatních pracujících. To vyplývá nejen z vlastní podstaty socialismu, diktuje to však i nutnost zabezpečit zemědělskou výrobu v rozsahu odpovídajícím potřebám společnosti. **Jakékoliv porušení této nutnosti mělo by za následek opouštění půdy, pokles zájmu výrobců v zemědělství na výrobě ... zabezpečovat tyto podmínky všem zemědělcům ... předpokládá vytvářet u všech výrobců v zemědělství podmínky pro rozšířenou reprodukci jejich výroby.** To lze zajistit pouze za předpokladu, že společnost bude všem výrobcům, a tedy i výrobcům hospodařícím na nejhorších půdách, uhrazovat (přirozeně pro odčerpání části vytvořené hodnoty do centralizovaného fondu důchodu státu na úhradu celospolečenských potřeb) jejich vynaloženou práci. Toho lze dosáhnout v podstatě za dvou okolností: za předpokladu, že výrobkům vyráběným zemědělskými výrobci je přiznávána větší společenská hodnota (vytváří se tak falešná sociální hodnota zemědělských produktů) než jaké je v nich ve skutečnosti ztělesněno množství práce; a konečně za předpokladu, že uvnitř zemědělské výroby, mezi výrobci v zemědělství, dochází k přesunům společenské hodnoty“ (s. 322-323).

Diskuse o diferenciální rentě se přehoupala i do nového ročníku. V příspěvku věnovaném otázce, zda diferenciální renta souvisí s pozemkovým vlastnictvím, Loula (1962) připomenul, že „hodnota zemědělských produktů ... se skládá ze dvou částí: z vlastních nákladů a čistého produktu. Ačkoliv tomu není tak dávno, co ekonomové pochybovali, že vlastní náklady jsou ekonomickou kategorií socialistické družstevní velkovýroby, je dnes nutnost zkoumání vlastních nákladů v JZD všeobecně uznávána ... Jinak je tomu v otázce, zda je zapotřebí zkoumat a analyzovat čistý produkt“ (s. 322).

Přeměna kapitalistického vlastnictví půdy na všelidové vlastnictví se děje budějící nacionalizací nebo přidělem převážné části konfiskované půdy. „Ekonomickou příčinou je rolnické vlastnictví půdy a téměř fanatické lpění rolníků na soukromém vlastnictví půdy, jak tomu bylo např. v našich poměrech“ (s. 329).

Studýnka (1962) v polemice s Olmovou vystoupil proti názoru, že příčinou pozemkové renty je monopol hospodaření zemědělských družstev na půdě a vyjádřil v podstatě svůj souhlas s názorem, že pokud rovnost základních podmínek hospodaření podniků je příčinou odčerpání mimořádného nadvýrobku z podniků, není vhodné hovořit o pozemkové rentě.

Diskusi uzavřel Klinko (1962), který se zaměřil na příčiny přeměny mimořádného diferenciálního nadproduktu ve zvláštní kategorii – diferenciální rentu v podmínkách socialismu a na obsah vztahů mezi socialistickým státem a družstvy vzhledem k diferenciální rentě.

Článkem Křížka v návaznosti na článek Č. Kožušníka pokračovala rozprava o tom, zda lze vlastnické vztahy ztotožnit se vztahy výrobními, resp. ekonomickými vztahy (mimo rubriku diskuse), na což právě dala odpověď – podle mého názoru – souběžně probíhající diskuse o diferenciální rentě.

Křížek tváří v tvář skutečnosti, že „dnes u nás neustále stojíme rozpačitě před řešením otázky, jak zkoumat socialistické výrobní vztahy ... neumíme bohužel ještě dnes ničeho říci o tom, jaká podstata se skrývá za hodnotovými kategoriemi socialistické výroby“ (s. 489), se vyslovil v tom smyslu, že vlastnictví není možné ztotožnit s ekonomickými vztahy a hovořil o procesu fetišizace, ať „již pohlédneme na vlastnictví jako na ekonomickou kategorii, nebo kategorii právní.“ Vlastnické a ekonomické vztahy jako vztahy mezi lidmi „v obou případech jsou však fetišizovány jako vztahy lidí k věcem. V prvním případě je tato fetišizace násobena tím, že se nám ekonomické vztahy jeví ke všemu jako vztahy mezi věcmi, procesy ekonomické, jako pohyb věcí“ (s. 482).

Podle Vanera společenské vlastnictví výrobních prostředků znamená, že každý jednotlivec zároveň je i není jejich vlastníkem, z čehož vyplývá ekonomická rovnost všech členů společnosti, která je realizována tím, že „jediným zdrojem existence (!) členů společnosti je jejich vlastní práce, společensky užitečná práce. Každý praceschopný člen společnosti musí pracovat, aby mohl žít. Je to rys, který bychom mohli nazvat všeobecností práce ... Skutečnost, že za socialismu každý musí pracovat, vykonávat společensky užitečnou práci, aby mohl žít, je právě výrazem ekonomické rovnosti všech členů společnosti ... všeobecnost práce je i pro prostou zbožní výrobu ... podstatná odlišnost spočívá v tom, že práce výrobce již nemá charakter bezprostředně soukromé práce, ale naopak, charakteristickým rysem práce za socialismu je její kolektivnost, práce každého jednotlivce bezprostředně součástí celkové práce společnosti a je tedy bezprostředně společenskou prací“ (s. 938).

Diskuse o vlastnictví a ekonomických vztazích pokračovala i v následujícím ročníku. Redakce nezveřejnila texty příspěvků, avšak opublikovala jejich výťah pod názvem Z diskusních příspěvků k otázce vlastnictví, „Redakční radě ... docházejí teoretické příspěvky k otázce vlastnických a ekonomických vztahů, ke kterým byl publikován v čísle 6, roč. 1961 článek s. Křížka, navazující na stať s. Kožušníka v Nové myslí 7/1959. Uveřejňujeme přehled hlavních myšlenek jednotlivých příspěvků“ (s. 234).

Již podle výše zmiňovaného O. Truhláře nebude-li vlastnictví chápáno v ekonomické oblasti jako samostatný vztah, resp. je-li chápáno jako nadstavbový jev (Č. Kožušník), tak jedinou příčinou zbožní výroby zůstává dělba práce. „Jestliže bychom takto postupovali, tak nezbyvá než uznat, že výrobci zboží vstupují do vzájemných poměrů jen jako právní osoby, měnící se v procesu výroby a směny ve vlastníky ekonomické, a tak se to stále opakuje“ (s. 234).

Podle D. Slejšky výrobní prostředky jsou zvěcnělými výsledky lidské práce a zároveň samy jsou nástrojem další pracovní činnosti. Proto ekonomický poměr vůči výrobním prostředkům je jen po vnější stránce poměrem lidí k věcem. Svým obsahem představuje poměr mezi lidmi. Vlastnické vztahy jsou tak základem veškerého souhrnu ekonomických vztahů a nelze je proto jako samostatnou kategorii z rámce výrobních vztahů odstraňovat. Je-li vypuštěno vlastnictví jako

rozhodující článek všech těchto vztahů, nezbyvá než vztahy rozdělování vyvozovat přímo z výrobních sil. Na podkladě společenského vlastnictví mizí za socialismu rozpor mezi vlastníkem a pracovníkem. Kolektivní vlastník splynul s kolektivním pracovníkem. Nositelé pracovní síly se stávají současně nositeli socialistické ekonomiky. Jedni a titíž lidé, jeden a tentýž celospolečenský soubor pracovních kolektivů, je současně nositelem i pracovních i vlastnických vztahů ve všelidovém sektoru národního hospodářství. Jeden a tentýž pracovní kolektiv je současně nositelem i pracovních i vlastnických vztahů v tom či jiném družstvu.

B. Komenda vyslovil názor, že za výrobní vztahy Marx považoval vztahy nezávislé na vůli vyrábějících lidí. Proto do nich musíme zahrnout vztahy dané kooperací a dělbou práce. Na základě této teze lze od výrobních vztahů oddělit všechny ostatní společenské vztahy, které jsou zprostředkovány společenským vědomím. Vlastnictví výrobních prostředků je jen jakýmsi symbolem pro označení vztahu mezi lidmi, pokud jde o soukromé vlastnictví, pro označení třídního vztahu, ale tento společenský vztah je vyjádřen jako vztah lidí k věcem. Tato skutečnost je spojena se samotným pojmem vlastnictví, který označuje monopol vlastníka volně nakládat s určitou věcí, v tomto případě s výrobními prostředky. Tento vžitý obsah pojmu vlastnictví nelze žádným způsobem vyloučit, i když sebevíce budeme prohlašovat, že nám jde o vztahy mezi lidmi. Vlastnictví výrobních prostředků vystupuje jako ideologické zdůvodnění přisvojování si výsledků výroby kapitalistou. Termín „vlastnické vztahy“ by bylo možno použít k označení určitého aspektu základního společenského vztahu, který zdůrazňuje aspekt pohybu nadvýrobku, a tedy v jistém smyslu i celého tohoto vztahu, neboť jeho obsah je širší než obsah pojmu vlastnictví a už samo toto označení vylučuje představu věcí nebo bezprostředního vztahu lidí k věcem.

Naproti tomu Hába (1962) svůj diskusní příspěvek, byť poněkud redakčně krácený, mohl uveřejnit v ucelené podobě. V něm vyjádřil souhlas s názorem Křížka (oproti Kožušníkově), že právní pojetí vlastnictví je odrazem nikoli všech vlastnických vztahů v jejich souhrnu, nýbrž jen jejich části. Nakonec však celou polemiku uzavřel slovy: „Přes veškerou snahu nenacházíme tedy jakékoli věcné odůvodnění názoru s. Křížka, že výrobní a vlastnické vztahy se od sebe kvalitativně a kvantitativně liší. Zůstaneme proto i nadále u Marxova názoru, že souhrn výrobních a souhrn vlastnických vztahů se věcně i pojmově shodují, jak nám jej podle našeho názoru celkem zdařile tlumočí s. Kožušník“ (s. 450).

Obsah rubriky Konsultace byl věnován – s výjimkou článku Kabeše – otázkám lineárního plánování. Sérii sedmi článků napsal V. Kadlec ve spolupráci (kromě prvního článku) s L. Vodáčkem. Podle redakční rady „v hospodářské praxi lze zpravidla určitého plánovaného cíle dosáhnout řadou různých způsobů. Úkolem je zhodnotit ekonomickou vhodnost a hospodářskou účinnost jednotlivých alternativních možností a najít v nich řešení optimální ... vhodným použitím některých matematických metod, především však metod lineárního programování, lze tyto úkoly optimálně vyřešit a správnost vypočteného řešení jednoznačně prověřit“ (Redakční rada, s. 335).

Na závěr Kadlec s Vodáčkem (s. 951) vyzvedli, že použití lineárního programování vyžaduje určit vhodné konkrétní ekonomické problémy podnikového i nadpodnikového charakteru, které lze s použitím jeho metod řešit, správné zformulování úkolu, jak pokud jde o omezující podmínky, tak pokud jde o volbu ekonomicky vhodné účelové funkce (provést předběžný rozbor, vysvětlit ekonomickou formulaci a převést ji do matematického vyjádření, resp. do tabulkové formy) a provést všestranný ekonomický rozbor výsledné tabulky a odvodit ekonomicky vhodné varianty vypočteného optimálního řešení, protože „matematika je jen pomocným prostředkem k řešení ekonomických problémů a pro vlastní ekonomické rozhodnutí.“

Na tomto místě je třeba se věnovat článku Gatovského a Sakova, který vyšel již předtím a který se pokoušel zhodnotit na jedné straně snahu odmítnout existenci zbožně peněžních vztahů za socialismu (I. S. Malyšev, V. A. Sokol) a na straně druhé uplatnění toho směru marginální analýzy, který rozpracoval L. V. Kantorovič svou teorií objektivně podmíněných ocenění.

Autoři článku vycházeli z postulátu, že „hodnota každé teorie je určována především tím, na kolik správně vysvětluje fakta reálné skutečnosti“ (s. 352) a že „jedna věc jsou chyby, vznikající při určitém hledání nových, originálních řešení na základě studia praxe a jiná věc je opakování starých chyb v nějakém novém hávu. Proto je tak důležité, aby se diskuse o kterémkoliv problému vedly na principiálním základě marxismu-leninismu, na úrovni soudobých poznatků a aby se přihlíželo k historii rozpracovávání daného problému ... Před sovětskými ekonomy stojí úkol ještě mnoho vykonat pro zdokonalení hodnotových metod plánování a pro odstranění nedostatků v naší cenové soustavě. Červencové plenární zasedání ÚV KSSS (1960) vytýčilo jako naléhavý úkol revizi velkoobchodních cen a to tak, aby velkoobchodní ceny lépe vyjadřovaly společenské náklady. Ekonomové pak musí rozpracovávat na základě marxistické teorie hodnoty vědecký základ pro stanovování cen vzhledem ke konkrétním podmínkám současného vývoje naší ekonomiky, což bude napomáhat dalšímu zdokonalení celého systému národohospodářského plánování“ (s. 359-360).

Pro Sokola a Malyševa byla směna zboží v SSSR pouhým vnějším zdáním, neexistuje rozdíl mezi hodnotou a cenou, obě kategorie představují společností stanovené normy vynaložené práce jako výsledek činnosti státních orgánů, sovětské peníze jsou pracovní poukázky, existuje jen přímá směna pracovní činnosti. Naproti tomu podle autorů článku peněžní vztahy jsou společenským mechanismem, bez něhož by hospodářské vztahy mezi sférami ekonomiky, odvětvími a podniky byly nemyslitelné, nemohl by existovat obrat podnikových fondů, zboží výroba je slučitelná nikoliv jen s živelným, ale také s plánovitým hospodářstvím na základě společenského vlastnictví výrobních prostředků.

V další části článku se autoři zabývali tendencí zaměřovat jednu ekonomickou teorii druhou pod rouškou uplatnění matematiky v ekonomických výzkumech. Příkladem byla snaha Kantoroviče o sloučení Marxovy teorie hodnoty s marginálními soustavami oceňování prováděnými nikoli na základě vynaložení společenské práce, nýbrž podle stupnice mezního užítku, tj. podle užitečnosti poslední jednotky daného výrobku uspokojujícího nejméně naléhavou potřebu kupujícího, pod názvem objektivně podmíněného oceňování. To je základem cen a názorně zobrazuje vzájemný vztah národohospodářských hodnot v daném okamžiku. Podle jejich názoru, cenový systém závisející na stupni deficitnosti zboží by nemohl uspokojit požadavky plánované socialistické ekonomiky, uměle by nafukoval rentabilitu v jednom úseku a snižoval v druhém, zkresloval by vlastní i společenské náklady. Je-li podle metody tohoto oceňování výrobek deficitní, výhodný se stává použití zastaralé techniky, avšak platí, že rozšíření objemu výroby obvykle nevede ke vzrůstu nákladů, ale naopak k jejich snížení. „Marginalistická schémata jsou hluboce statická a bortí se ihned, jakmile jsou postavena tvář v tvář perspektivnímu plánování, zvláště uvážíme-li prudkou dynamičnost, charakterizující rozvoj naší ekonomiky na cestě ke komunismu“ (s. 359).

Podle Bojarského „chyby teoretiků hraničního užítku záleží nikoliv v tom, že úlohu maximalizace funkce řeší podle pravidel diferenciálního počtu, ale v tom, že nemohou dokázat existenci této funkce, nemluví již o její spojitosti nebo charakteru její změny. Příkladem chybných závěrů, k nimž se dojde, když je učiněn pokus vyjít nikoli od ekonomického obsahu, může být tak zvané „optimální plánování“ uváděné L. V. Kantorovičem ...“ (s. 443). „Ocenkám, ... které připomínají nejspíše teorii hraničního užítku, jsou ... podřízeny i všechny faktory výroby ... sám charakter závislosti hraničních nákladů ... plně odpovídá obvyklým představám marginalistů. Zvýšení výroby kteréhokoliv výrobku ... dosahuje se nutně zvýšením jeho ocenky, zvýšením hraničních nákladů na jeho výrobu. Jeho systém předpokládá ... zákon ubývající výrobnosti, zákon ubývající efektivnosti nákladů atd“ (s. 446-447).

Proti tomu Bojarskij namítal, že „textilka nemůže vyrábět auta a automobilka textil“ (s. 445), že „zvýšení výroby v existujících podnicích vede ke snížení nákladů na jednotku výroby, jestliže nepřesahuje rozumné hranice pro současnou úroveň techniky ... skutečný vztah mezi objemem výroby a nákladů je u L. V. Kantoroviče obrácen na ruby ... bez toho se ruší celý systém jeho ocenek“

(s. 447), že „podle Marxe jedinou substancí hodnoty je práce, v systému ocenek ... je práce zbavena tohoto významu, je jen jedním z ‚výrobních faktorů‘“ (s. 447). „Předpokládejme, že pro každý výrobek byly nalezeny ‚o. p. ocenky‘ a podle nich celá výroba byla vyjádřena v 1 mld. rublů. Na druhé straně v optimálním plánu (z něhož jsou též vzaty všechny ocenky) jsou uvažovány výdaje různých faktorů výroby: např. 10 mld. hodin práce, 100 mil. hektarů půdy, 100 mld. kWh energie apod. Podle L. V. Kantoroviče je nutno výdaje práce v 10 mld. hodin rozdělit na celkové ocenění produkce, tj. na 1 mld. Dostaneme tak 10. Nyní stačí všechny ocenky vynásobit tímto koeficientem 10 a dostaneme to, co on nazývá ocenkami ‚v jednotkách průměrné práce‘. Tím autor myslí, že byla stanovena vazba mezi jeho ocenkami a marxistickou teorií hodnoty ... Zůstává jen nejasné: proč nebylo možno stejným způsobem ‚dokázat‘, že ocenky odpovídají výdajům na zemědělskou půdu a nikoli práce. Proto lze vynásobit všechny ocenky nikoli deseti, ale koeficientem 0,1, který získáme dělením celkových nákladů na zemědělskou půdu (100 mil. ha) ocenkou celkové výroby. Je možné ‚dokázat‘ rovněž i vazbu ocenek na ‚energetickou‘ teorii hodnoty, jestliže pro ocenky vezmeme koeficient 100 (tj. 100 mld. kWh : 1 mld.) atd. L. V. Kantorovič ... pokouší se dále dokázat, že ‚takto určené výdaje práce pro jednotku výroby skutečně odpovídají těm, kterých je třeba na získání výroby v daných podmínkách‘ ... Proto uvádí předpoklad o doplňkovém zdroji práce a pokládá ho za rozhodující omezení pro další ‚důkaz‘: ‚Přitom, aby podmínky práce zůstaly nezměněné, nutno předpokládat, že výrobní faktory, které je zabezpečují, dostávají ‚proporcionální přírůstky...‘ ... Jakmile je tomu tak, pak je zcela jedno, jestliže zvolíme jako základnu všech počtů přírůstky rezerv práce nebo nějakého jiného faktoru. ‚Důkaz‘ v celku se ukázal ne více přesvědčivým, než je slib ... vyjádřit ocenky všech výrobků pomocí ocenky jednotky práce, která sama však při dostatečných pracovních rezervách ... může být rovna nule. Matematik Kantorovič se zapletl do toho, že připustil reálnou možnost dělení nulou! ... Marginalistický charakter ‚o. p. ocenek‘ L. V. Kantoroviče ani v tom hypotetickém případě, kdy ocenky se určují právě výdaji práce, nemůže zajistit řešení hlavního úkolu – propočet rozdělení společenské práce. Rozdělení je určeno tím, že bilance práce je svázána nikoliv s vykonstruovanými (v optimálním plánu, který bohužel málo kdy se uskutečňuje) ani hraničními výdaji práce, nýbrž reálnými a průměrnými“ (s. 448-449). Dále Bojarskij namítal, že „automatické zvyšování ocenek při deficitnosti výroby nebo při větší potřebě rozšíření výroby stimulovalo by toto zvýšení na úkor ostatních technologických postupů, mělo by za následek zdražení výroby, rozvoj výroby v oblastech pro to nevhodných atd.“ (s. 449).

Na tuto kritiku navázal ve svém rozboru marginální analýzy Kýn (1962), když napsal, že Kantorovičovy objektivně podmíněné ocenky mají sice mnoho společného s principy marginální analýzy, která do jisté míry vychází z objektivních ekonomických veličin, avšak nelze je ztotožnit s teorií mezního užítku, jak se domníval Bojarský. Podle Kýna „jak lineární programování, tak marginální analýza totiž vycházejí v buržoazní ekonomii z principů optimálního stanovení rozsahu výroby, případně optimálního využití jednotlivých výrobních faktorů, aby při tom bylo dosaženo maximálního zisku“ (s. 428).

Současně Kýn upozornil, že „podstatu marginální analýzy a její chybnost není možno hledat v samém zavedení pojmu mezních nákladů. Mezní náklady jsou reálnou veličinou. Bronislav Minc ve své knize *Zarys teorii kosztów produkcji* upozorňuje na to, že v řadě případů může být i v socialismu užitečné brát v úvahu mezní náklady při ekonomickém rozboru. Podstata marginální analýzy je v tvrzení, že v podmínkách volné konkurence se cena rovná mezním nákladům a v podmínkách monopolu se mezní příjem rovná mezním nákladům. A zde je jádro nesprávnosti marginální analýzy ... Odvození ceny na základě rovnosti mezního příjmu a mezních nákladů je samo o sobě nezávislé na teorii mezního užítku a není ani totožné s odvozováním ceny z rovnosti mezních nákladů (v Marshallově pojetí) a mezního užítku“ (s. 430). Naproti tomu „marxistická ekonomie ... vychází z toho, že křivka nabídky je rostoucí a křivka výrobních nákladů klesající. Nelze tedy obě křivky ztotožňovat, jak to dělá marginální analýza“ (s. 438). Kýn dospěl k závěru, které stojí za zaznamenání: „V dlouhodobém trendu dochází v kapitalismu k neustálému růstu výroby do-

provázenému neustálým růstem absolutní velikosti zisku“ (s. 440). Za socialismu „stanovit ceny zboží na úrovni mezních nákladů je ... zaručená metoda, jak docílit ztrátovosti“ (s. 443).

V tomto ročníku lze nalézt též stať o zaostávání zemědělství za rozvojem průmyslu (Stočas) včetně zprávy o semináři na toto téma (Lipták-Stočas), stať o sčítání lidu (Pavlík), o souvztažnosti vybavenosti dělníků v hlavní směně stroji a zařízeními a hodinové produktivitě jejich práce (Říha), o efektivnosti investic (Komárek), o vztahu akumulace a národního důchodu (Anděl), o příčinách diferenciací příjmů na hlavu v rodinách s dětmi a způsobech jejich vylučování (Sova), o technicismu (Borák), o financích (Ostřejší), o organizaci a řízení průmyslu (Rosický), články o bilancích meziodvětvových vztahů (Bouška; Cukor-Roman; Skolka-Tlustý; Turek), dále několik významných článků z dějin ekonomie a ekonomiky (Olšovský; Šmejkal; Nikl). Sem také patří recenze (Machát) a článek o nostrifikaci (nacionalizaci, angl. domestication) prováděné v ČSR po první světové válce na základě dohod s rakouskou a maďarskou vládou (Faltus).

Císař (s. 318) v souvislosti s hledáním metod pro porovnávání užitečnosti zaměřujících se výrobků z hlediska tvorby cen tvrdil, že „výroba lepšího, nového stroje, vede k relativnímu poklesu užité hodnoty a tím také hodnoty strojů zastaralé konstrukce.“ Naproti tomu podle Kocmana „jestliže se ceny nových výrobků obecně tvoří na základě užitečných vlastností, rostoucích rychleji než hodnota, pak se v tendenci „uzákoňuje“ místo snižování cen jejich neustálé zvyšování“ (s. 192), a proto v podmínkách spojení výrobců celospolečenským plánem je třeba pro tvorbu cen využívat společenských vlastních nákladů jako v penězích vyjádřené části hodnoty. Avšak proti tomu namítal Kyselý v recenzi práce A. E. Probsty *Ekonomičeskaja efektivnost' novoj techniki* (Moskva, Gospolitizdat 1960): „... hodnota jako objektivní kategorie bude stále předbíhat procesu výpočtu veličiny (množství společensky nutné práce – pozn. J. Ř.), která by ji měla vyjadřovat“, což znamená, že „i samotná vypočtená veličina nebude hodnotou, ale jen veličinou na jejím základě vypočtenou. Jde tedy o výpočet ukazatele, který se k hodnotě může přibližovat a sloužit za lepší základ pro výpočet ekonomické efektivnosti nové techniky“ (s. 260).

Tyto poznámky je vhodné zarámovat tvrzením, že „technická revoluce bude klást stále vyšší nároky na centrální plánování a řízení, jehož hlavním úkolem je na základě vědeckých rozborů určovat vývoj národohospodářských proporcí v dlouhodobých perspektivách. Těžiště centrálního plánování a řízení se přesouvá od operativních k dlouhodobým koncepcím rozvoje národního hospodářství a mezinárodní vědecko-hospodářské spolupráce. Spolu s centrálním řízením rozvíjí se i funkce operativního řízení. Společenská výroba bude se vždy skládat z určitých, cyklicky se vyvíjejících výrobních jednotek, které musí být nadány vlastní operativní samostatností, která opět nechává volné pole iniciativě pracujících jednotlivců a kolektivů. Na této iniciativě pracujících mas závisí především tempo technickoekonomického pokroku. Proto systém řízení musí v maximální míře využívat hmotných i morálních podnětů rozvoje této iniciativy a aktivity“ (Kutta, s. 262-263).

Různým problémům ekonomik a hospodářských politik kapitalistických států se věnovaly stati Knopa; Svobody; Ondráčka; Sládka a recenze Išy-Tkadlečka. Obecné komparativní ekonomii na podkladu kritiky Rostowovy teorie se věnoval Mervart, na srovnávání ekonomické úrovně jednotlivých socialistických zemí na základě úrovně spotřeby se zaměřila stať Turka. Obchodem mezi různými skupinami zemí se zabývali Holas a Sládek, činností a orgány RVHP Ramešová. Určitou raritou v tomto ročníku byl dopis čtenáře o guinejské třítletce (Steiger). Plánem ekonomického výzkumu v ČSSR v letech 1961 – 1965 se zabývala již uvedená stať Lonče.

V rubrice Recenze lze nalézt např. rozbor knihy Johna Stracheye *The Empire* (London, Victor Gollanz Ltd. 1959) od Rity Budínové, která svůj rozbor uzavřela slovy, že autorovo dílo „se však v podstatě již ničím neliší od běžné produkce reakčních ideologů soudobého imperialismu, od obhájců nejreakčnější politiky studené války. Rozdíl je snad jen v tom, že upřímnější z těchto lidí alespoň nemluví o

tom, že jejich cílem je socialismus a zájmy námezdně pracujících. Strachey se však vydává za ideologa demokratického socialismu. Budiž. Alespoň ukazuje, co tento pojem ve skutečnosti v ústech dnešních reformistů znamená“ (s. 96). V téže rubrice se Langr věnoval studii E. S. Kirschena a dalších spoluautorů *La structure de l'économie européenne en 1953*, sestavené na základě Leontěvovy metody input-output pro potřeby hospodářských komisí v OEEC, Pavlát sborníku polských autorů o kapitalismu a Bavlínka druhému vydání knihy *Ekonomika československého průmyslu*.

4. Reorganizace ekonomického výzkumu

Rok 1962

Ekonomy stále ještě trápila otázka přechodu ke komunismu, takže v překladu Č. Kožušníka si mohli čtenáři přečíst článek Ančiškina, citujícího z Programu KSSS svým způsobem obdivuhodně naplněnou předpověď, že odměňování podle práce zůstane během dalších dvaceti let základním zdrojem uspokojování hmotných a kulturních potřeb pracujících. Odchyłka v rozmezí 20 let není v případě tak zásadního převratu zase tak významnou. Tento ekonom naprosto přesně rovněž věděl, že „plně uspokojení potřeb obyvatelstva masnými a mléčnými výrobky se stane možným značně později než uspokojení potřeb chlebem a bramborami. Na druhé straně hodnota čaje, kávy a různých specialit je vyšší než hodnota masných a mléčných výrobků, avšak nehledě na to potřeba prvních produktů může být plně uspokojena dříve, protože se tyto produkty spotřebovávají v nepatrných dávkách“ (s. 528).

Tyto teze byly zároveň založeny na tvrzeních, že náskok SSSR v rozvoji vědy oproti USA je tak velký, že „i kdyby USA trvale zvýšily průměrný roční přírůstek počtu pracovníků ve vědě ze 7 % na 12 % a SSSR i nadále setrval u ročního přírůstku ve výši 9,5 %, kterého dosahoval v průměru let 1950 – 1960, dostihly by Spojené státy náskok Sovětského svazu teprve asi za 25 let. Je možné oprávněně tvrdit, že mírové hospodářské soutěžení mezi SSSR a USA je na úseku vědy již v podstatě rozhodnuto...“ (Auerhan, s. 193). Avšak také prezident USA Coolidge se svého času významenal: 4. prosince 1928 ve svém poselství napsal: „Zamyslí-li se Kongres nad situací země, musí konstatovat, že nikdy neměl před sebou tak skvělou budoucnost, jakou má nyní ... Celá země může s uspokojením hledět na současnost a s optimismem do budoucna“ (in Sládek, s. 633).

Tento ročník byl v jistém smyslu přelomovým. V pátém čísle po úvodní stati Šika lze nalézt zmínku o jednom pozitivním rysu soukromého vlastnictví. Tváří v tvář skutečnosti, že i z dobrých zemědělských družstev odcházejí mladí lidé do měst, je nucen Truhlář (s. 398) prohlásit: „Soukromě hospodařící rolník, ať již malý nebo střední, staral se vždycky o to, aby někdo z jeho dětí nastoupil na jeho místo. Učil svého nástupce hospodařit, učil ho milovat své soukromé hospodářství a překonávat s tím spojené těžkosti. Krátce řečeno, staral se o syna nebo dceru, jako o budoucího osobního činitele reprodukce svého soukromého vlastnictví. Starost o nástupce byla pro soukromě hospodařícího rolníka něco samozřejmého, nezbytného k existenci jeho soukromého vlastnictví.“ Tuto vazbu měla nahradit výchova družstevní mládeže.

Na počátku tohoto roku odešel V. Kaigl jak z vedení Ekonomického ústavu ČSAV, tak i z místa vedoucího redaktora Politické ekonomie na Ministerstvo zahraničních věcí, zůstal pouze členem třicetičlenného výboru nově ustanovené Československé společnosti ekonomické (viz Ustavení Československé ...).

Ředitelem Ekonomického ústavu ČSAV byl jmenován Otto Šik, který ve vstupním referátu na veřejné schůzi stranické organizace tohoto ústavu kriticky zhodnotil činnost minulého vedení (nezdravý individualismus, metafyzická metoda zkoumání, nepatrný přínos ústavu společenské teorii i praxi, náhodné sestavová-

ní plánu práce) a navrhl jeho reorganizaci do pěti oddělení (problémy plánovitého reprodukčního procesu, vývoj produktivity práce, její charakter a rozdělování, sblížení dvou forem socialistického vlastnictví, problémy socialistické zbožní výroby a výzkum kapitalismu). Tato oddělení měla nést odpovědnost za každý publikovaný projev pracovníka ústavu. „Kolektiv bude vždy rozhodovat, k čemu se prozatím přikloníme, z čeho budeme v každé etapě bádání vycházet.“ Tímto způsobem podle Šika „je ... třeba vymyčovat publikování, které nesleduje určitý přínos společnosti, ale čistě osobní materiální prospěch. Nelze trpět zjevy, kdy málo hodnotný nebo zcela bezcenný obsah publikací je výrazem pouhé honby za penězi. Je třeba myslet vždy na úspěch věcí, na teoretický či popularizační přínos každé práce. Kdo neumí svůj individualismus potlačit, podřít se kolektivní práci, bude mít potíže při budoucí práci v ústavu ... Hlavním cílem ... musí být pomoc naší společenské praxi, úsilí přispět k překonání rozporů, potíží, nedostatků v hospodářství, pomoci k tomu, aby naše společnost šla rychleji kupředu ... Bylo by krásné, kdybychom dokázali vytvořit otevřené pracovní, vědecké ovzduší, kdyby toto začalo charakterizovat celé naše pracoviště.“ K plnění tohoto cíle měl ústav „...dostávat všechny potřebné materiály a dokumenty ... udržovat styk se všemi odpovědnými centrálními institucemi, s některými podniky, družstvy apod. Se všemi institucemi, kde bude možnost nejen seznámit se s živou problematikou praxe, ale i ověřovat si různé teoretické hypotézy. Jen tak je možný zdárný ekonomický teoretický rozvoj“ (K reorganizaci Ekonomického ..., s. 351).

Byl reorganizován nejenom Ekonomický ústav, ale i celá ČSAV, byla zřízena oborová vědecká kolegia, mezi nimi též vědecké kolegium ekonomie v čele s O. Šikem, které na svém prvním zasedání 26. ledna 1962 schválilo novou redakční radu časopisu Politická ekonomie a jmenovalo jeho vedoucím redaktorem Jiřího Karlíka, který se stal současně členem kolegia ekonomie. Kromě toho kolegium dostalo za úkol koordinovat ediční činnost, k čemuž si zvolilo jako svůj pomocný orgán ediční komisi (Gabalová). Z pozice předsedy kolegia ekonomie zveřejnil Šik v rámci série úvodníků jednotlivých čísel časopisu „K celostátní konferenci pracovníků společenských věd“ své názory na stav a další úkoly ekonomického výzkumu, který se vyznačuje „...naprostým nedostatkem vědeckých prací, které by odhalovaly hlubší příčiny rozporů uvnitř socialistického hospodářství, objasňovaly nepoznané souvislosti mezi různými ekonomickými procesy, a tak skutečně účinně pomáhaly plánovitému usměrňování a řízení těchto procesů“ (s. 381).

Otto Šik byl ještě jmenován předsedou tehdy vznikající Československé společnosti ekonomické (108 zakládajících členů s cílem umožnit jim účast na činnosti Mezinárodní ekonomické asociace), na jejíž ustavující plenární schůzi 10. dubna 1962 pronesl hlavní referát, věnovaný rozvoji styků mezi československými a kapitalistickými ekonomy.

Stará redakční rada ve složení Vladimír Kaigl (vedoucí redaktor), Luděk Urban (zástupce vedoucího redaktora), Josef Brčák, Vlastimil Halaxa, Jiří Karlík, František Kutta, Jaroslav Langr, Otakar Turek, Jaroslav Vejvoda zajistila v r. 1961 ještě vydání prvních tří čísel následujícího ročníku. Třetí číslo vyšlo v březnu (tento časový posun naznačuje, jak dlouho trvala příprava jednoho čísla k vydání).

Nová redakční rada ve složení Jiří Karlík (vedoucí redaktor), Josef Brčák (zástupce vedoucího redaktora), Vladimír Anděl, Jaromír Císař, Jaroslav Dupal, Drago Fišer, Jiří Chlumský, Vladimír Kadlec, Antonín Kerner, Zdeněk Kodet, Karel Kouba, Jaroslav Němec, Květoslav Roubal, Zdeněk Tlustý, Otakar Turek a Luděk Urban připravila k vydání až čtvrté číslo, které vyšlo v dubnu 1962, kde byli čtenáři seznámeni s výše uvedenými změnami vedení časopisu, Ekonomického ústavu ČSAV a s ustavením kolegia ekonomie ČSAV.

Vydání tohoto ročníku zabezpečil Ekonomický ústav v Nakladatelství ČSAV v počtu 10 čísel o celkovém rozsahu 954 stran. Roční předplatné bylo stanoveno budha 45 Kčs nebo na 4,30 USD,

případně na 1,10,9 liber šterlingu. Poslední číslo tohoto ročníku bylo dáno do tisku 24. října 1962 a vyšlo v prosinci 1962. Obsah časopisu byl rozčleněn na Statě, Diskuse, Konsultace, Překlady, Přehledy, Z vědeckého života, Recenze a bibliografie, Poznámky a dopisy. Převážně otázkám kvantitativních metod v ekonomii bylo věnováno č. 5, kde vyšel již uvedený programový článek O. Šika.

Stará redakční rada ještě připravila již zmiňovaný seriál úvodníků pod názvem „K celostátní konferenci pracovníků společenských věd“. Tato konference, svolaná ÚV KSČ na květen 1962, byla součástí příprav k XII. sjezdu KSČ a jejím cílem bylo orientovat pracovníky ve všech společenských vědách na úkoly, které jsou aktuální jak z hlediska současného, tak perspektivního vývoje společnosti. V této souvislosti chtěla redakce časopisu PE uveřejnit články k otázkám, o nichž se má na konferenci diskutovat. Jako první byl uveřejněn článek Auerhana (1962) na téma významu rozvoje vědy, podle něhož věda se stává výrobní silou nejen zprostředkovaně, ale i bezprostředně, je nejen zprůměrněna ve strojích, ale jejími nositeli jsou lidé, kteří rozvíjejí vědu a tím vyrábějí.

Kromě již uvedeného článku O. Šika byly další dva úvodníky v tomto seriálu věnovány odměňování (Bálek; Dupal), které navázaly na již dříve zveřejněné články (Hronský-Novák-Walter-Měchura; Osipová).

Stanislav Bálek, tento bývalý advokát procesů se záškodnickým centrem, dospěl na podkladě níže uvedených údajů k zajímavému zjištění: „Na podzim 1959 činila nabídka pracovních příležitostí spadajících do evidence ÚNV Praha 3776 míst. Struktura této nabídky byla taková: 2000 míst pro kvalifikované dělníky, 900 míst pro pomocné dělníky, 650 míst pro techniky, 226 míst pro administrativní pracovníky. Proti tomu však v současné době stála tato struktura nabídky pracovních sil: 383 kvalifikovaných dělníků, 1570 pomocných dělníků, 53 techniků, 730 administrativních pracovníků. (Údaje z vlastního zjištění na referátu pracovních sil ÚNV Praha.) Z přehledu je vidět výrazná disproporce mezi strukturou nabídky pracovních příležitostí a poptávky po nich. Projevil se zdánlivě nedostatek pracovních sil, avšak při bližším zkoumání se ukázalo, že v důsledku odlišnosti struktury nabídky pracovních sil a poptávky po nich došlo vlastně k relativní nezaměstnanosti. Potřeba kvalifikovaných dělníků byla 3,2krát větší než zdroje, potřeba techniků pak dokonce 12,3krát. Naproti tomu však počet uchazečů o místa pomocných dělníků byl 1,7krát větší než potřeb a uchazečů o místa v administrativě 3,2krát. Disproporce by vynikla ještě ostřeji, kdybychom uvedenou strukturu zkoumali podle jednotlivých konkrétních povolání. Uvedený příklad ukazuje, že žádná mzdová diferenciace či preference nemůže bezprostředně danou disproporci překlenout a znovu podtrhuje význam plánovité přípravy pracovních sil“ (s. 295).

Z jiného pohledu se na vztah poptávky a nabídky podíval jeden z prvních makroekonomických článků (Misař), věnovaný rozboru nerealizované kupní síly jako výsledku růstu úspor obyvatelstva. Zatímco v nejnižších příjmových skupinách do 400 Kčs čistého příjmu měsíčně se vklady utvářely v minimální míře, tak rychle narůstaly při příjmu nad 700 Kčs. V letech 1956 – 1960 více spořili zaměstnanci než dělníci, přičemž tato tendence se zvyrazňovala s rostoucím příjmem s výjimkou roku 1957. „Jestliže roste výše nominálních důchodů zaměstnaných osob a jejich počet, znamená to, že obecně rostou i možnosti obyvatelstva vytvářet úspory“ (s. 489). Tempo růstu úspor však nešlo odvodit pouze od tempa růstu mezd, toto tempo bylo urychlováno snižováním maloobchodních cen.

„Ze všech ... údajů vyplývá, že jak celkový objem vkladů, tak i jejich přírůstek v každém roce roste podstatně rychleji než průměrné mzdy zaměstnaných osob, než celkový mzdový fond v socialistickém sektoru a konečně též rychleji než celkové příjmy všeho obyvatelstva“ (s. 490). Úloha úspor se zvyšovala při nákupu předmětů dlouhodobé spotřeby. Skutečná výše úspor od výše ekonomicky nutné se odchylovala v případech, kdy vnitřní trh byl nedostatečně zásoben fondy spotřebního zboží vzhledem k velikosti i struktuře koupěschopné poptávky, nahromaděná kupní síla nemohla být realizována, hromadila se neúčelně a nuceně buď ve formě vkladů nebo v podobě tezaurovaných hotových peněz u obyvatelstva, které zamrzají v této podobě proto, že úspory nemohly být v pravý čas realizovány. „Čím obecnější je placení za hotové, tím větší je úloha úspor v procesu směny a naopak. To znamená, že nejpronikavěji se bude jejich úloha v procesu

reprodukce snižovat rozšiřováním těch forem realizace, které vylučují placení za hotové, ať už jde o spotřební úvěr nebo o bezplatné rozdělování výrobků. Úloha úspor jakožto zprostředkujícího momentu při realizaci proporce mezi výrobou a spotřebou je naprosto určující a rozhodující pro zaměření reprodukce“ (s. 486).

Rovněž tento ročník časopisu věnoval v návaznosti na ročník předchozí velkou pozornost kvantitativním metodám v ekonomii. Byl ukončen seriál konzultací, věnovaných lineárnímu programování a jeho aplikacím, hodnotícím článkem staré redakční rady (Redakční rada: Metody lineárního ..., 1962), která této příležitosti využila ve svém posledním veřejném vystoupení nepřímo k obhajobě své dosavadní činnosti. Podle redakční rady použitý „praktický přístup vyvolal spolu s aktuálností tématu, přístupným a názorným výkladem i uvedením příkladů velmi příznivý ohlas ze strany čtenářů našeho časopisu, především pak pracovníků podnikové praxe ... Redakční rada si je vědoma, že náročné úkoly zvyšování úrovně a účinnosti řízení národního hospodářství budou vyžadovat mnoho úsilí od všech ekonomických pracovníků. Chce proto i nadále naplnit časopisu Politická ekonomie stát na úrovni požadavků ekonomické teorie i praxe“ (s. 50-51).

Nelze zde opominout poznámku, kterou učinil V. S. Němčinov při své návštěvě Československa v přednáškách o rozvoji ekonomicko-matematických metod, podle něhož „základním principem nové socialistické společnosti je uvědomělé využívání poznatých zákonů, jmenovitě zákonů společenských. Socialistická společnost proto má na ekonomy zvláštní inženýrské požadavky. Nestačí, aby ekonomické zákony jen objevovali, je třeba, aby jich dovedli využít a uměli ekonomické procesy řídit. To však nedokáží, nebudou-li měřit – měřit práci, měřit náklady, měřit spotřebu atd. a nebudou-li používat matematiky. Proto se ekonomové v socialistické společnosti musí stát sociálními inženýry“ (Skolka, s. 628).

Na závěr tohoto ročníku informovala redakční rada o záměru uveřejňovat postupně v rubrice Konsultace od čísla 1 v r. 1963 seriál článků Matematika v ekonomické praxi od známých autorů Vladimíra Kadlece a Leo Vodáčka.

Kapitalistické ekonomice, její integraci, strukturálním změnám, investicím, regulování a vývoji byly věnovány příspěvky Dangovičové; Mikulce; Pavláta; Staňka; Železné a recenze velmi pozitivně hodnoceného ruského vydání knihy E. Vargy *Kapitalismus dvacátého století* (Sládek), sborníku *Aktuelle Fragen der aggressiven Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft* (Pavlát), ročenky *Labor Fact Book 15* (Svoboda), V. Pavláta *Současné rozpory západoevropské integrace* (Landa) včetně objektivisticky pojatého referátu o knize L. Erharda *Wohlstand für alle* (Staněk) s tím, že si má každý udělat názor sám. Byla recenzována také kniha L. Ivánka *Státní koncerny v západním Německu* (Staněk).

Mezi tyto příspěvky patřil i záznam besedy s britským ekonomem Ronaldem Meekem, podle něhož marxisté podcenili schopnost kapitalistů podřídit se vládním zásahům v zájmu stabilizace celého systému, avšak Velká Británie a USA zůstávají pozadu v hospodářském soutěžení se socialistickými zeměmi (Olšovská, 1962). Některé zjevné nepřesnosti v článku Staňka opravil Setinský.

Rozvojovými zeměmi se zabývali ve svých článcích Fišer; Ramešová a recenze knih *Economic Aid to Underdevelop Countries* od F. Benhama (Ordnung) a *Economic Development, Planning and International Cooperation*, kterou vydala Hospodářská komise OSN pro Latinskou Ameriku (Fišer). Dalšími tématy byl zahraniční obchod socialistických zemí (Mervart), základní ekonomické zákony (Vaner), rozvoj ekonomie v Polsku (Pohoriille-Zawadzki), budování kubánské ekonomiky (Guevara). Skolka informoval o mezinárodní konferenci o meziodvětvových vztazích. Za podnětný příspěvek lze považovat článek o metodách zvyšování produkce nových výrobků (Kyselý), který se kriticky vyjádřil ke snaze nahradit konkurenci řízením ekonomiky jako jediného podniku. Dodnes aktuálním tématem

vzájemného propojování veřejného a soukromého sektoru v dopravě USA se zabýval Wheeler. Zemědělství se věnovaly články Brhloviče; Kyzlinka; Liptáka; Šilára. Kromě již výše zmíněných článků o odměňování byly hojně prezentovány příspěvky věnované ekonomice práce (Čípek-Urbánek; Friede; Halaxa; Tlustý; Urbánek). Relativně nová témata cestovního ruchu a služeb otevřeli Černý; Kerner; Kontra. Makroekonomickým otázkám se věnovali Paikert; Plachký. Další články se zabývaly úlohou státu ve finanční soustavě (Suchan), amortizací (Rusek), zprůmyslněním stavebnictví (Soška), metodami cenové kalkulace (Grünwald).

Brčák v článku věnovaném výuce politické ekonomie napsal, že z jejího výkladu se „stává výklad snůšky kategorií, které jako by se rozvíjely samy od sebe, nadány samostatnou existencí, odvozenou v nejlepším případě ze základního ekonomického zákona, který pohotově zaskakuje všude tam, kdy se autor dostává do úzkých“ (s. 317). „Někteří soudruzi si v této ekvilibristice s kategoriemi dokonce libují, o čemž se můžeme přesvědčit z odborného a někdy i denního tisku, kdy i mnohí teoretik z profese stydlivě žasne nad slovními obraty, proti kterým Hegelovy spisy jsou hotovou románovou četbou“ (s. 316).

Z četných recenzí publikací není možné opominout kromě již výše uvedených studií *K otázkám hodnocení životní úrovně* od J. Kazimoura (Vávra) sborník *Statistika a demografie II* (Skolka), pozitivně laděný posudek knihy Z. Tlustého *Měření produktivity práce* (Mareš) a Knopův a Machatův posudek *Přehledu hospodářského vývoje Československa v letech 1918-1945* autorů R. Olšovského, V. Průchy, A. Dobrého a A. Pražského. Vyhodnocení šesti prací věnovaných tématu přechodu od kapitalismu k socialismu se věnoval Křížek, podle něhož „hlavním obsahem přechodného období je odstranění antagonistických rozporů mezi městem a venkovem, oněch rozporů, které zákonitě vyrostly ze soukromých forem vlastnictví výrobních prostředků“ (s. 167).

V recenzi knihy *Socialistická rozšířená reprodukce pracovní síly* od S. Černého její autor mimoděk ukázal omezenost tzv. kauzálního výkladu: „Zkoumání příčinné souvislosti vyžaduje vždycky vyjmutí některého jevu z dialektické jednoty jako základního, nejdůležitějšího“ (Budík, s. 171). V recenzi knihy J. Provazníka a F. Vlasáka o socialistickém soutěžení vyslovil Suchan (s. 264) názor, že „základním článkem soutěže zůstává vždy jednotlivec, avšak v určitém stadiu dochází k rozvoji kolektivních forem soutěže, které vyžadují určité předpoklady jak v organizaci výroby, tak i v uvědomělosti soutěžících.“ Podle recenzenta knihy *Ekonomické soutěžení mezi kapitalismem a socialismem* její autoři J. Flek, L. Kružík a B. Levčík „u-svědčují buržoazní ekonomii fakty a často ji přímo ubíjejí jejími vlastními argumenty“ (Tauchman, s. 276). Horský vyzdvihl v posudku knihy *Ekonomika socialistického zahraničního obchodu*, že její autor V. Černianský proboují nové pojetí zahraničního obchodu socialistického státu proti staré koncepci, podle níž zahraniční obchod je jen jakýmsi doplňkovým odvětvím národního hospodářství.

Velichovi, autorovi recenze knihy M. Křížka *Malovýroba a socialismus*, se příliš nelíbilo, že „naši družstevníci ještě dlouho myslí, cítí a často jednají jako soukromí rolníci“ (s. 369) a v tomto jevu též hledá příčinu toho, že i když „za uplynulých patnáct let jsme dosáhli velikých úspěchů ve výstavbě nové společnosti ... Ve srovnání s rokem 1937 jsme zvýšili průmyslovou výrobu v roce 1959 o 261 %. Avšak v rozsahu zemědělské výroby jsme se dostali jen na úroveň roku 1937“ (s. 366). Naproti tomu se mu líbilo, že „autor přistupuje ke zkoumání a výkladu látky jako politický ekonom. Při správném uplatnění dialektické metody, zkoumání vzniku, řešení a překonávání rozporu mezi malovýrobou a socialismem, všímá si zásadně charakteru výrobních vztahů. Ostatní jevy a souvislosti jsou tomuto pojetí podřízeny. Daří se mu rovněž pokus uplatnit logickohistorický pohled na uvedenou problematiku“ (s. 366).

V recenzi knihy J. Sojky *Ekonomické otázky opotrebenia a obnovy základných prostriedkov* Skolka vyzdvihl její ojedinělost a pouze zaznamenal, že východiskem

pro postižení vztahu mezi odpisy a obnovou při rozšířené reprodukci jsou práce amerických ekonomů Domara a Eisnera. Rosický se věnoval v jedné recenzi současně dvěma knihám *Rozbor činnosti výrobního podniku* a *Příklady rozboru výrobního plánu provozu* autorů V. Kadlece a L. Vodáčka. Knihou G. Olmové *Ekonomické základy cen zemědělských výrobků v socialismu* se zabýval Starnovský a knize K. Sokolowského *Odplyw ludności ze wsi* se věnoval Vraný.

O první vysokoškolské učebnici K. Pernici a dalších autorů *Ekonomika vnitřního obchodu* kriticky referoval Kraus, podle něhož při její četbě „neinformovaný čtenář především získá nesprávný názor, že socialistický stát zná hodnotu každého výrobku, takže ceny stanoví tak, že se budřovnejí této zjištěné hodnotě, nebo že se od ní cílevědomě odchylují. A zatím skutečnost je zcela jiná: nikdo v našem státě nedokázal vypočítat hodnotu jediného výrobku, a tedy ani odchylku ceny od hodnoty! Potíž tkívá v tom, že ve výrobních podnicích sice dovedeme zjistit vlastní náklady plus zisk, což se však nerovná hodnotě výrobků, tak jako se nerovná hodnotě např. ceny suroviny nebo strojů, které výrobní závod nakupuje“ (s. 938).

5. Závěr

Za deset let existence časopisu *Politická ekonomie* a za její významné spoluúčasti se stala ekonomická věda v Československu institucionalizovanou vědou, která vyznávala sice velmi důrazně určité paradigma, ale čím dále tím více byla otevřenější vůči standardní ekonomii i mezinárodní vědecké komunitě a využívala její výsledky. Českoslovenští ekonomové jako součást mezinárodní vědecké komunity začali rozvíjet mezinárodní kontakty a mezinárodní výměnu informací, disponovali nejen stabilizovanou, relativně samostatnou organizační strukturou, konferencemi, ústavy, vysokými školami, profesorskými, habilitačními a kandidátskými řízeními, ale i ustálenou metodologií. Zkrátka ekonomie se emancipovala jako osamostatnělý článek dělby práce se svými zájmy (B. Engels) a nabyla svého vlastního sebevědomí, pěstujíc též vědeckou kritiku jako nezbytnou zpětnou vazbu.

Právě v tomto období rostoucí emancipace ekonomie a teoretických ekonomů jako rozšiřující se profesní skupiny současně docházelo k vážným poruchám, otevřeným krizím v účinnosti centrálně plánované ekonomiky jako důsledku svobody rozhodování jednotlivců. Na stránkách *Politické ekonomie* v jejím devátém čísle zachytila tento stav úvodní stať tehdejšího ministra-předsedy SPK Aloise Indry „O úkolech dalšího rozvoje naší socialistické společnosti“ připravená na základě jeho projevu na celostátním semináři o dokumentu ÚV KSČ „O výhledech dalšího rozvoje naší socialistické společnosti“ pořádaného ÚV KSČ 16. srpna 1962 v Praze.

Podle něj, úsilí o centrálně plánovitou koordinaci se začalo střetávat: na mezinárodní úrovni s paralelismem v budování průmyslu v jednotlivých zemích RVHP, s nadměrnou rozestavěností (22000 staveb), projevující se v překračování normované a plánované doby výstavby, se skupinovými a místními zájmy, se zaostáváním zemědělství, s narůstáním zásob, s vážnoucí zásobováním potravinami i některými druhy průmyslového zboží, s vyšším růstem nákladů na důchodové zabezpečení oproti tempu růstu národního důchodu, s deformací soustavy řízení zavedené v roce 1958, s podceněním nutnosti zdokonalování ekonomických nástrojů. „Boj s potížemi je značně ztěžován tím, že nejsou plněny letošní úkoly, že nákup zemědělských produktů pokulhává daleko za plánem. Mimořádnost situace nutí často k operativním zásahům, které nejsou vždy v souladu s celkovou koncepcí naší hospodářské politiky a představují ve skutečnosti metodu vytloukání klínu klínem“ (s. 760).

Receptem na odstranění těchto Indrových periodických potíží měla být koordinace střednědobých plánů RVHP, tvorba plánu na příští rok, zvyšování efektivity, zajištění nových atraktivních vývozních fondů, aktivizace zásob a orientace závodů na zajištění tržních fondů. Závěr zněl: „Je samozřejmé, že tak historický úkol, jako je boj za vítězství socialismu a komunismu, se neobejde bez přechodných potíží a nesnází, neobejde se bez nedostatků“ (s. 761).

Zde je nutné poznamenat, že problematice efektivity investic již věnoval časopis *Politická ekonomie* stále větší pozornost (Šilhan, 1960; Spál, 1960; Říha, 1960). Kadlec a Pokorný (1962, s. 519) věřili, že metody lineárního programování mohou napomoci odstranit „dnešní nedostatky v dodavatelské morálce, působící ve výrobě často řetězové reakce poruch zvláště při dodávkách investičních celků, které mají svou příčinu nikoli ve špatné vůli dodavatelských podniků, ale ve špatném propočtu časového rozpisu plánu výroby.“ Již předtím Stýblo (1960, s. 900) konstatoval, že „Čím více se – při daném fondu akumulace – prodlužuje průměrná doba vázanosti investičních prostředků v národním hospodářství, tím déle trvá kombinace výrobních činitelů materializovaná v objektech, aniž je možno využít dalšího technického pokroku, tím více roste napětí mezi potřebou investičních prostředků a možnostmi ji pokrýt. Proto je objektivně nutné přihlížet při čerpání investičních prostředků k rozložení investic v čase a pomocí normativního či směrného měřítka připouštět realizaci jen takových investičně náročnějších variant, které zajišťují (při jinak stejných podmínkách a efektech akce) minimálně požadovanou úsporu vlastních nákladů v požadované maximální lhůtě. Funkce koeficientu efektivity je v socialistické hospodářské soustavě – na rozdíl od obdobných měřítek používaných v kapitalistických podmínkách – silně omezena, protože určené množství a skladba produkce je při investování rozhodujícím efektem, který nesmí být porušen maximalizací jiného efektu (úspor)“ (Stýblův syndrom).

Selucký se při posuzování Pavlendovy knihy *Ekonomické otázky naší socialistické současnosti* zamýšlel nad tím, že „když vyšla před deseti lety jakákoli původní ekonomická teoretická práce, byla to vždy významná událost v naší odborné literatuře. Dnes mnoho novinek zapadne; každoročně totiž vychází z pera českých i slovenských autorů tolik ekonomických publikací, že jejich detailnímu posuzování nelze věnovat takovou pozornost jako dříve“ a že pro tuto knihu a nejenom pro ni je charakteristický „popis místo analýzy, pečlivá logická klasifikace místo zkoumání podstatných souvislostí, apriornost místo odhalování zákonitostí“ (s. 718). „Nelze psát o palčivých ekonomických problémech naší současnosti a obejít utvrděným obloukem rozpory uvnitř socialistické ekonomiky, nevysvětlit je, nevšímnout si konfliktů, které z těchto rozporů vyplývají a hlavně nezamýšlet se nad tím, jak vhodnými politickými i ekonomickými opatřeními uvolnit maximální prostor pro rozvoj výrobních sil i socialistických výrobních vztahů“ (s. 719). „Pokud se někdo pohybuje pouze v rovině abstrakcí a čisté teorie, může být tato metoda plodná. Jakmile však sestoupí k ekonomické realitě, znemožní mu tato metoda zvítězit nad neúprosnými fakty. Nechci dát Pavlendovi těšínské jablíčko – nemá to vůbec zapotřebí – ale myslím, že tato jeho prohra má nesmírný kladný obecný význam. Ukázala totiž, že práce tohoto druhu nelze psát bez konkrétního ekonomického rozboru, bez trpělivého zkoumání a hodnocení faktů, bez předběžných monografií není možno vytvořit dokonalou syntézu. Pavlenda mohl udělat něco jiného: vybrat si jeden jediný zorný úhel, jedno jediné hledisko – a učinit na jeho základě průřez naší ekonomikou. Učinil-li pravý opak, nelze mu to vytýkat. Je však třeba upřímně a otevřeně říci, že tato cesta ho nedovedla k cíli“ (s. 722).

Ekonomům oněch let se podařilo mimoděk napadnout tzv. tvrdé jádro panující ortodoxie (Kadlecův teorém) a poodhalit, že v té míře, v jaké rozhodování jednotlivce o své vlastní reprodukci, tedy o spotřebě a alokaci svého lidského (sociálního i kulturního) kapitálu působí na rozhodování tzv. plánovacího centra, v té míře může být i centrálně plánovaná ekonomika efektivní ekonomikou, racionálně alokující zdroje (Kočího postulát), byť teprve prostřednictvím tzv. disproporcí (Krau-

sův teorém). Rodiny se rozhodují, zda ženy budou či nebudou pracovat, jak a kde jejich členové budou pracovat, kolik uspoří apod. a plánovací centrum se musí začít učit těmto jejich individuálním plánům přizpůsobovat nebo je začít ovlivňovat tím či oním způsobem.

Na stránkách vědeckého periodika *Politická ekonomie* – souběžně s děním v jiných společenských vědách a umění – se před poněkud udivenýma a krátkozrakýma očima ekonomů, oděných do poněkud obnošených sak marxisticko-leninského střihu a ohlušených předpověďmi o brzkém přechodu ke komunismu a rozdělování podle potřeb a úvahami o svém poslání sociálních inženýrů, objevil ve slábnoucích, ale stále ještě vytrvalých poryvech a přestřelkách ideologických bojů přibrbený a vylekaný jednotlivec se svými soukromými zájmy, byť i jako plánovací a statistická disproporce a nerealizovaná kupní síla, byť i jako vzpomínka na soukromé vlastnictví, kapitalistický přežitek nebo i v podobě socialistického úderníka, dobře maskovaného v šatech utkaných do podoby nejrůznějších celospolečenských zájmů (Kadlecův teorém a Rypotovo zlepšení).

Literatura

Politická ekonomie, ročníky 1958, 1959, 1960, 1961, 1962.

Izák, V.: Tržní mechanismus – přednosti a selhání. *Politická ekonomie*, 1990, č. 8, s. 983-995.

Šulc, Z.: *Ideály, iluze a skutečnost*. Praha, Svoboda 1968.

Šulc, Z.: *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945 – 1995*. Brno, Doplněk 1998.

Urban, L.: *Konvergence ano či ne*. Praha, Svoboda 1968.

Abstract:

Executive Board intends to commemorate the fiftieth anniversary of the foundation of a Czech professional economic journal by publishing in Volume 2003 articles that will deal with the history, development, peripeteias, twists and turns of *Politická ekonomie*.

HISTORY OF THE POLITICKÁ EKONOMIE JOURNAL – PERIOD II: 1958 – 1962

Issue No. 2 will be focused on the period 1958 – 1962.

Keywords: history of journal

JEL Classification: A11